

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Katedra politologie a evropských studií

Sára Gharibyarová

Národnostní otázky jako faktor rozpadu SSSR

Nationality questions as a factor in the collapse of the USSR

Bakalářská diplomová práce

Vedoucí práce: Mgr. Markéta Žídková, Ph.D., M.A

Olomouc 2023

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou diplomovou práci na téma „Národnostní otázky jako faktor rozpadu SSSR“ vypracovala samostatně a na základě literatury a pramenů uvedených v seznamu použité literatury.

V Olomouci dne 2.12. 2023

Podpis

Poděkování

Chtěla bych velmi poděkovat Mgr. Markétě Žídkové, Phd., M.A., za vedení mé bakalářské práce, cenné rady a její ochotu po celou dobu psaní.

Obsah

Úvod.....	5
1. Teoretický rámec	12
1.1. Terminologie	12
1.2. Národnostní politiky impérií a jejich vliv na imperiální rozpad	13
1.3. Sovětský svaz jako impérium.....	16
2. Analýza národnostní politiky Brežněva	19
2.1. Národnostní politika Brežněva 1964–1970.....	20
2.2. Brežněvova politika po roce 1970.....	22
2.3. Nová ústava a s ní spojené národnostní problémy	25
3. Analýza Gorbačovovy národnostní politiky	27
3.1. Počátky Gorbačovovy národnostní politiky.....	27
3.2. Leninovo učení jako zdroj inspirace pro Gorbačova	29
3.3. Národnostní spory a nutnost revize národnostní politiky.....	31
4. Vývoj Gorbačovovy národnostní politiky po roce 1988.....	34
4.1. Redefinice národnostní politiky	34
4.2. Dopad 19. všesvazového sjezdu KSSS na národnostní menšiny	35
4.3. Kontradikce a názorový odklon	37
4.4. Plénium o národnostní politice 1989 jako zdroj větších protestů	39
4.5. Gorbačovovy reformy jako zdroj nacionalismu.....	40
Závěr	44
Seznam pramenů a literatury	48
Přílohy.....	53
Abstrakt.....	55
Abstract.....	56

Úvod

„Nacionalismus formou, socialismus obsahem.“ S touto vizí Vladimir Iljič Lenin přistupoval k národnostní otázce při budování Sovětského svazu socialistických republik (SSSR). Leninova a celková sovětská idea o národnostních otázkách rozlišovala mezi nacionalismem dravých, koloniálních národů a nacionalismem národů toužících po svobodě. Dle sovětské ideologie měl být právě Sovětský svaz zprostředkovatelem zmíněné svobody. Lenin věřil, že státem podporovaný program pro budování sovětského národa uspokojí národnostní aspirace neruské populace, a tím zabrání touze etnických menšin po skutečné autonomii (Soviet Policy on Nationalities, 1920s–930s, n.d.). V době existence SSSR lze pozorovat postupnou transformaci a odklon SSSR od Leninovy ideje národnostní politiky. Až Michail Sergejevič Gorbačov se touto myšlenkou opět inspiruje, ale jak je již zřejmé, ani následná Gorbačovova politika postavená na Leninově myšlence nezabránila etnickým nepokojům a následnému rozpadu SSSR.

Hlavním tématem této bakalářské diplomové práce je národnostní politika sovětského centra v období vlády dvou generálních tajemníků SSSR, a sice Leonida Brežněva a Michaila Gorbačova. Práce se zaměřuje na dopady Brežněvova a Gorbačovova přístupu na fungování mnohonárodnostního státu, resp. na jeho rozpad. Práce zkoumá i Brežněvovu národnostní politiku impéria, hlavně z toho důvodu, že dle autorky měly její aspekty potenciální vliv na rozpad SSSR. Autorčino tvrzení je podloženo Fowkesem (2002), který ve své knize argumentuje, že Brežněvova národnostní politika pro udržení sovětského impéria nakonec přispěla k rozpadu impéria během Gorbačovových let. Je potřeba zdůraznit, že za rozpadem tak obrovského impéria, jakým SSSR bylo, nelze hledat pouze jeden primární faktor. V rozpadu hrálo roli hned několik důležitých faktorů. David Marples (2004) ve své monografii *The Collapse of the Soviet Union* uvádí pět stěžejních faktorů¹, jež podle něj hrály v rozpadu roli. Vladislav M. Zubok (2021, s. 34–35) v knize *Collapse: The Fall of the Soviet Union* taktéž rozebírá pět klíčových faktorů², které k rozpadu přispěly. Oba odborníci ve svých textech dochází k trochu jiným závěrům, nicméně národnostní problematiku oba řadí mezi faktory rozpadu SSSR. Autorka této práce si je však vědoma, že analýza všech faktorů, které přispěly k rozpadu SSSR, by byla obsahově náročná a těžce uchopitelná. Proto se přiklání pouze k

¹ Konec studené války, ekonomická krize, Gorbačova perestrojka a glasnost', národnostní problémy v SSSR a vnitřní mocenské boje mezi Gorbačovem a ruskými elitami.

² Nadřazenost USA a jejich politika v průběhu studené války, Gorbačovova glasnost', ekonomická situace SSSR, hnutí usilující za národní nezávislost, odpor sovětských elit proti reformám Gorbačova

analýze jednoho z faktorů, jež ve své knize uvádí jak David Marples, tak i Vladislav M. Zubok – problematika národnostních aspirací v SSSR.

Práce je časově vymezena na období vlády dvou nejvyšších představitelů SSSR, jimiž byli Leonid Iljič Brežněv, který působil v čele SSSR od roku 1964–1982, a Michail Sergejevič Gorbačov, který byl v čele od roku 1985 až do úplného rozpadu SSSR v roce 1991. Mezi lety 1982–1985 se v čele SSSR vystřídal Jurij Vladimirovič Andropov a Konstantin Ustinovič Černěnko. Vzhledem k absenci jejich národnostní politiky a krátkosti období, v němž vedli Sovětský svaz, nepovažuje autorka za nutné je do práce zakomponovat.

K 47. výročí Velké říjnové socialistické revoluce³ Brežněv 7. listopadu 1964 pronesl jeden ze svých prvních projevů ve funkci předsedy Komunistické strany Sovětského svazu (KSSS), v němž prohlásil následovně: „Úspěšně jsme vyřešili národnostní problém, jeden z nejpalčivějších a nejobtížnějších problémů, které jsme zdělili z kapitalismu. Dnes všechny národy naší země, velké i malé, žijí ve sjednocené bratrské rodině“ (Brezhnev, 1964, s. 7). Zmíněné sjednocení pro Brežněva značilo dosažení ideálu sovětského člověka. I přes toto tvrzení se však Brežněv i nadále národnostní problematikou v SSSR zabýval. Počátek 70. let. 20. století však značil značné odchýlení od někdejší národnostní politiky. Brežněv začal více propagovat ruský jazyk a etnické Rusy považoval za první mezi rovnými. Tuto ideu představil na 24. sjezdu KSSS v roce 1971 a nazýval ji rozvinutý socialismus (Roberts, 2014, s. 104).

Právě kvůli této transformaci považuje autorka za důležité důkladněji analyzovat převážně období od zavedení „rozvinutého socialismu.“ Dalším důvodem je přesvědčení mnoha historiků, že právě tato událost značí odklon od národnostní politiky Chruščova a nastolení jeho vlastní národnostní politiky⁴. Primární důvod tohoto přesvědčení je založen na tvrzení, že Brežněvův rozvinutý socialismus sloužil jako nástroj pro zachování Sovětského svazu. Brežněv také viděl rozvinutý socialismus jako příležitost pro jednotnější SSSR na úkor suverenity svazových republik (Roberts, 2014, s. 105). Kapitola nevynechává ani národnostní politiku Brežněva od jeho nástupu do úřadu, tj. 1964 až do zavedení politiky rozvinutého socialismu.

Přístup Gorbačova k národnostním problémům bude zkoumán od počátku jeho nástupu do funkce, tj. 1985 až do pádu SSSR v roce 1991. Autorka se u Gorbačova soustředí hlavně na to, jaký vliv měla jeho národnostní politika na pád SSSR.

³ Nutno podotknout, že název Velká říjnová socialistická revoluce byla používána výhradně komunisty. Nekomunisticky smýšlející občané adresují revoluci jako Říjnovou revoluci roku 1917 (Vseviiov, 2019).

⁴ Nutno podotknout, že neexistuje žádný oficiální dokument představující Brežněvovu národnostní politiku. Viz. kapitola 2.

Práce si klade za cíl analyzovat národnostní politiky Brežněva a Gorbačova a jejich následný dopad na fungování mnohonárodnostního státu SSSR, resp. na jeho rozpad. Autorka považuje za důležité se v práci soustředit i na období před vládou Gorbačova, tj. na období Brežněva primárně kvůli přesvědčení, že nelze analyzovat problematiku národnostní otázky, pokud není zřejmé, jak se k ní přistupovalo předtím. Brežněva si vybírá z přesvědčení, že jeho přístup k národnostním otázkám byl sice posledním efektivním a dokázal potlačit protesty národnostních menšin v SSSR, ale právě stagnace v jeho éře sehrála značnou roli v následném rozpadu SSSR za Gorbačova.

Přestože je hlavním cílem práce analýza národnostních politik obou lídrů a jak jejich přístupy k národnostním otázkám ovlivnily rozpad SSSR, věnuje autorka v práci větší rozsah a důraz právě na Gorbačova. Dle autorky je to esenciální primárně z důvodu, že za Gorbačova impérium skutečně padlo, a právě jeho národnostní politika a s ní spojené reformy jsou často udávány jako stěžejní faktor rozpadu. Autorka si v práci pokládá hlavní výzkumnou otázku: *Které aspekty národnostních politik Brežněva a Gorbačova vedly k oslabení a následně až k rozpadu SSSR?* Práce si klade další dílčí výzkumné otázky, které se vážou přímo k určitým kapitolám a budou zmíněny ve struktuře práce.

Práce je koncipována do čtyř hlavních kapitol, které jsou následně rozděleny do podkapitol. První kapitola nabízí teoretický základ celé práce, ve které se autorka primárně soustředí na to, jak ovlivňovaly národnostní problémy rozpady impérií v průběhu let. Také je zde popsáno, jak termín impérium vnímali Sověti a proč lze Sovětský svaz impériem nazývat. Autorka se opírá o výzkum řady renomovaných autorů. Jedním z nejuznávanějších odborníků na Ruské impérium je Dominic Lieven s jeho knihou: *Empire: The Russian Empire and Its Rivals*. Je autorem taky mnoha dalších textů, článků v časopisech či rozhovorů. Další autoři, jejichž texty autorka v práci využila, jsou například Yegor Gaidar, John Keep či Astrid S. Tuminez, jejichž analýzy se soustředí převážně na Ruské či Sovětské impérium. První část kapitoly vymezuje dva důležité pojmy, jež jsou stěžejní v dalších částech bakalářské diplomové práce – národnostní otázka a impérium. V dalších částech kapitoly je kladen důraz právě na národnostní politiky impérií, a jak velký vliv měly národnostní otázky na jejich rozpad.

Brežněv a analýza jeho národnostní politiky jsou hlavní náplní druhé kapitoly. Bohdan Nahaylo a Victor Swoboda uvádí ve studii *Soviet Disunion: A History of the Nationalities Problem in the USSR*, že hlavním cílem Brežněvova režimu bylo rusifikovat neruské občany a dokončit ideu sovětského člověka, což v praxi znamenalo skoncovat s národnostními rozdíly v SSSR (Roberts, 2014, s. 74). Pro dosažení tohoto cíle a udržení celého impéria Brežněvova administrativa využívala jednu primární strategii pro udržení národního klidu v impériu, a to

rozvinutý socialismus. I přes existenci této strategie však neexistuje žádný dokument či proslov, kde Brežněvova administrativa udává oficiální národnostní politiku SSSR, a to i přes to, že Brežněv byl do národnostní politiky v období jeho vlády aktivně zapojen (Roberts, 2014, s. 106). Ben Fowkes v kapitole *The National Question in the Soviet Union* uvádí, že: „Brežněv prosazoval politiku korporativistického kompromisu, etnického zrovnoprávnění a mistrovské nečinnosti“ (Fowkes, 2002, s. 68). Brežněv tedy dle Fowkese prosazoval určitou politiku stagnace v oblasti národnostní otázky a umožnil SSSR ještě několik let relativně klidné existence (Fowkes, 2002, s. 68). V návaznosti na to autorka považuje za nutné odpovědět na otázku, *jaká byla národnostní politika Brežněva*. Fowkes (2002) tvrdí, že dle jeho názoru Brežněvova národnostní politika pro udržení sovětského impéria nakonec přispěla k rozpadu impéria během Gorbačovových let. Toto tvrzení považuje autorka za jedno ze stěžejních pro tuto práci, a proto považuje autorka za nutné položit druhou a poslední výzkumnou otázku této kapitoly, a to *jaký vliv měla Brežněvova strategie na rozpad SSSR za Gorbačova?*

Třetí kapitola je věnována Gorbačovově národnostní politice v počátcích jeho vlády. Zde je kladen velký důraz na analýzu přístupu k národnostním otázkám Gorbačova, který se v průběhu let měnil. K porozumění Gorbačovovy národnostní politiky a jejího vlivu na rozpad SSSR je stěžejní nejen pochopení Brežněvovy národnostní politiky, ale je důležité nahlédnout i do počátků vlády Gorbačova. V počátcích své vlády Gorbačov nepovažoval politiku národnostních otázek za prioritu. Jeho cílem bylo především vyřešit systémovou korupci ve stranických a státních strukturách a zvýšit ekonomickou efektivitu SSSR. Národnostní politiku, jako mnoho sovětských vůdců před ním, považoval za vyřešenou (De Stefano, 2023, s. 152). Avšak právě národnostní problémy se ukázaly jako jeden z klíčových faktorů rozpadu SSSR. *Jaká tedy byla národnostní politika Gorbačova na počátku jeho vlády?*

Velkou roli v celé národnostní politice Gorbačova hraje také fakt, že byl silným stoupencem Lenina a chtěl se vrátit k jeho idejím ohledně národnostní politiky. Gorbačov bývá mnohdy kritizován za svou umírněnost, a právě jeho liberální přístup bývá často udáván jako jedna z příčin rozpadu SSSR. Autorka považuje za důležité v textu upozornit, že Gorbačov nebyl ani zdaleka menším, „horším“ komunistou než jeho předchůdci. Pouze se od ostatních představitelů odlišoval jeho leninistickým smýšlením, jež bylo méně radikální než smýšlení Stalina, což mohlo vést k mylné domněnce o jeho umírněnosti (De Stefano, 2023, s. 152). Na toto téma je v třetí kapitole, věnována podkapitola, která zkoumá, *jaké aspekty Leninovy národnostní politiky chtěl Gorbačov převzít*.

Čtvrtá a zároveň poslední kapitola této práce pokračuje v analýze Gorbačovovy éry. Gorbačovova prvotní ignorance národnostních problémů vedla k napětí mezi neruskými národy

a vystavění nové, lepší národnostní politiky se ukázalo jako nutnost. *Jak se tedy přístup Gorbačova k národnostním otázkám změnil v průběhu let?* Gorbačovovy reformy, tj. perestrojka a glasnost, vedly k větší otevřenosti a liberalizaci, což do jisté míry ovlivnilo, jak neruské národy reagovaly na národnostní problémy v SSSR. Tato úvaha vede k poslední dílčí výzkumné otázce a tj. *jaký dopad měly Gorbačovovy reformy na vzrůst nacionalismu v SSSR?*

Práce je kvalitativní případová studie, která zkoumá národnostní politiku multietnického impéria ve dvou časových obdobích, tj. 1964–1982 a 1985–1991. Pro dosažení stanoveného cíle je v práci využita metoda deskriptivní analýzy. Ve výzkumu jsou klíčové primární prameny, které autorka, identifikuje, interpretuje a analyzuje. Z tohoto důvodu autorka v práci vedle deskriptivní analýzy, využívá také analýzu obsahovou, jejímž cílem je „shromáždění relevantních dokumentů, které podrobíme analýze“ (Baum & Gojová, 2014, s. 186). Obsahová analýza je v textu využita tak, že autorka na jednotlivých úsecích z primárních textů dokazuje či analyzuje skutečnost, kterou tvrdí. Obsahová analýza je použita převážně v druhé kapitole, jež se zabývá Brežněvem. Je však třeba podotknout, že tento výzkum nelze vystavět pouze na analýze primárních pramenů, a proto je stěžejní přítomnost i pramenů sekundárních.

Použití deskriptivní analýzy v této práci převažuje a tato metoda je autorkou využita převážně v teoretickém ukotvení práce, při popisu historického vývoje národnostních politik v SSSR a při analýze sekundárních zdrojů, jež zkoumají vztahy mezi národnostní politikou Brežněva a Gorbačova. Obsahová analýza se ukázala jako nejvhodnější při zkoumání oficiálních dokumentů SSSR, proslovů a spisů sovětských lídrů mezi nimi autorka následně hledala kauzální vztahy. Z těchto primárních, ale i sekundárních zdrojů jsou v práci uvedeny přímé citace, které slouží pro podložení určitého tvrzení či dopomůžou k analýze rétoriky používanou lídry SSSR. Analýza dokumentů je tedy stěžejní pro vypracování této práce. Autorka tedy v práci kombinuje dvě metody. Důvodem je její přesvědčení, že kombinace dvou metod ji umožní komplexnější přístup k celému tématu. Bude tedy využívat formu metodologického pluralismu.

Pro zpracování první kapitoly autorka využívá velkou řadu monografií, které se zaměřují na teorii impérií, jejich národnostní politiku, a hlavně na jejich následný rozpad. Využité monografie autorka následně doplňuje akademickými či odbornými články, které jsou publikovány převážně na stránkách jako JSTOR, SAGE či Cambridge. Jedním z hlavních autorů, jehož knihy a články autorka v první kapitole používá je Dominic Lieven, který představuje předního experta na impéria. Velkým přínosem byla jeho kniha *Empire: The Russian Empire and Its Rivals*, která autorce pomohla pochopit historii impérií, jejich fungování a také způsob, jak se rozpadala. Jeho rozhovor s názvem *Collapse of an empire often has dire*

consequences se ukázal být stěžejním pro vystavění druhé podkapitoly, jež mluvila o národnostních politikách impérií, přičemž jeho odborný názor na tuto problematiku byl velkým přínosem. Kniha *The Affirmative Action Empire* společně s odborným článkem: *Nationalism, Ethnic Pressures, and the Breakup of the Soviet Union* se ukázala jako užitečná pro pochopení sovětského atypického impéria, díky čemuž byla poté autorka schopna teoreticky vysvětlit, proč nelze pochybovat o tom, že Sovětský svaz byl defacto impériem, což jí následně umožnilo vystavět poslední podkapitolu.

Kapitola, jež pojednává o Brežněvově národnostní politice, je založena na primárních zdrojích, odborných knihách, akademických člancích a je doplněna o dizertační práci Jasona A. Robertse s názvem *The Anti-Imperialist Empire: Soviet Nationality Policies under Brezhnev*, jež se detailně zabývá národnostní politikou Brežněva. Stránka *Marxist Internet Archive* pro autorku představovala stěžejní zdroj pro získání oficiálních sovětských dokumentů jako například rezoluce z plenárních zasedání, sovětské ústavy či různé proslovy jednotlivých představitelů. Kniha s názvem *Východ: Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989* byla přínosná pro pochopení a vysvětlení termínů neostaliniismus či rozvinutý socialismus, ale také poskytla autorce spoustu sovětských, těžce dohledatelných, statistik zabývajících se ekonomickou situací SSSR, ale také nezaměstnaností či školstvím.

Na Gorbačovovu národnostní politiku je spousta zdrojů, a to jak ve formě monografií, akademických článků, primárních zdrojů či disertačních prací. Pro vystavění třetí a čtvrté kapitoly se ukázala užitečná kniha od Bohdana Nahayla a Victora Swobody s názvem *The Soviet Disunion: A History of The Nationalities Problem in the USSR*, z níž autorka využívala převážně poslední čtyři kapitoly, jež se zabývaly Gorbačovovou národnostní politikou. Kniha se stala pro práci přínosnou nejen kvůli její komplexnosti, ale také autorce poskytla spoustu prohlášení ze sovětských plenárních zasedání či sovětské televize, jež pro ni nebylo možné dohledat ve formě oficiálních dokumentů. Kniha: *The Collapse of the Soviet union, 1985–1991* byla autorkou využita primárně při popisování jednotlivých národnostních hnutí či v podkapitole zabývajících se plenárním zasedáním o národnostní politice v roce 1989. Akademický článek *Gorbachev's National Dilemma* od autorky Marthy B. Olcott byl jedním ze stěžejních článků, jež umožnil autorce pochopení Gorbačovovy národnostní politiky v prvních letech u moci. Další stěžejní akademický článek *The Soviet Union's Nationalities Question* od Stevena L. Burga pomohl autorce převážně při analýze situace v Pobaltských zemích a současně obsah článku podpořil autorčino tvrzení, jež bylo spojeno s Gorbačovovou nerovnoměrnou aplikací represivních praktik v SSSR. Archie Brown a jeho kapitola *The Gorbachev factor* společně s článkem *The Emergence of Nationalism under Gorbachev* od

Allegra Wechslera jsou stěžejní texty, jež umožnily autorce vystavět poslední podkapitulu zabývající se tím, jak reformy Gorbačova ovlivnily vzrůstající nacionalismus v SSSR. Díky obsahu v těchto textech je autorka schopna argumentovat, že vzrůstající nacionalismus v SSSR byl do určité míry vedlejším produktem Gorbačovových reforem.

1. Teoretický rámec

„Národy, jejichž nacionalismus je zničen, podléhají zkáze.“

Muammar al-Gaddafi (Nationalism Quotes. n.d.).

Cílem úvodní kapitoly je především představit problémy národnostních politik impérií a jak ovlivnily národnostní problémy impérií jejich rozpad. V návaznosti na to autorka udává důvody, proč lze dle ní SSSR považovat za impérium. Teoretická část práce je rozdělena do tří podkapitol, kdy první z nich vymezuje dva pojmy, kterými si autorka otevírá dveře do teoretického základu celé bakalářské diplomové práce. Následující dvě na sebe navazují, kdy první z nich rozebírá národnostní politiku impérií a jak velkou roli hrála právě národnostní politika v imperiálních rozpadech. Chceme-li porozumět tomu, jakou roli hrál nacionalismus při rozpadu SSSR, je nutno poukázat i na příčiny imperiálních rozpadů jiných říší. V poslední podkapitole autorka nastíní i sovětské chápání termínu imperialismus a vymezí, proč si myslí, že lze nazývat Sovětský svaz impériem.

1.1. Terminologie

V této části práce autorka objasní dva koncepty, národnostní otázka a impérium, které jsou stěžejní pro tuto bakalářskou diplomovou práci. Termín národnostní otázka se používá především pro různorodé otázky související s nacionalismem. Často se tento pojem vyskytuje právě v socialistickém myšlení. Lenin viděl národnostní otázku jako prostředek, který dopomůže ke sjednocení utlačovaných národů a rozvine revoluční sociální demokracii v SSSR (Sewell, 2005). Byl to právě on, který roku 1913 vydal tzv. *Tezi o národnostní otázce*. V textu mimo jiné vyjadřoval podporu pro hnutí za národní nezávislost, úplnou rovnost národů, národnostních menšin a jazyků. Dále apeloval na sebeurčení utlačovaných národů a podporoval také mnohonárodnostní složení KSSS, nikoliv pouze rusistické (Lenin, 2004).

Stalin ve svém textu *The National Question and Leninism* však podotkl, že národnostní otázka není pouze jedna a nemá vždy stejný charakter, tudíž nelze vždy splnit podmínky stanoveny Leninem. Dle Stalina je důležité brát v potaz, že cíle národnostních hnutí jsou vždy jiné, což znamená, že bude vždy jiný i přístup k národnostní otázce (Stalin, 1929, s.18).

Marxisté tedy zdůrazňují, že národnostní otázka představuje komplexní problém, jehož primárním cílem je sjednotit dělnickou třídu po celém světě v boji proti kapitalismu (Curry, 2019). Marxistická teorie dále tvrdí, že loajalita dělníků z jakékoliv země by měla být vůči mezinárodní dělnické třídě, nikoliv vůči národní buržoazii (Wright, 1974, s. 44).

Druhým definovaným konceptem je impérium. Dominic Lieven (2001, s. 11) vidí impérium jako velkou mocnost, jež je relevantní vždy v jedné éře mezinárodních vztahů. Dále jej popisuje jako politický celek, který vládne širokým územím a mnoha národům. Lieven nepovažuje impérium za demokratický celek, protože není ovládáno s výslovným souhlasem členských národů. Dle nejběžnější definice mezi odborníky je impérium politický a kulturní gigant, jenž ekonomicky vykořisťuje koloniální periferie na úkor centra (Lieven, 2001, s. 12). Yegor Gaidar (2007, s. 15), ruský politik, ekonom a myslitel, v knize *Collapse of an Empire: Lessons for Modern Russia* popisuje impérium jako „mocný multietnický státní útvar, v němž je moc (nebo přinejmenším volební právo) soustředěna v metropoli a v demokratických institucích (pokud existují), ačkoli tato moc a tyto instituce se nevztahují na celé území pod jeho kontrolou.“ Podobnou definici udává ve svém textu i Tuminez (2003, s. 86), která považuje impérium za: „organizované politické společenství sestávající z více národně-teritoriálních jednotek, přičemž jedna jednotka („centrum“) vykonává kontrolu nad faktickou suverenitou dvou nebo více podřízených jednotek („periferie“).

1.2. Národnostní politiky impérií a jejich vliv na imperiální rozpad

Národnostní politikou impérií se rozumí způsob rozhodování, jakým vládci spravují multietnické národy, jež spadají pod jejich kontrolu. Tato politika se většinou liší v závislosti na typu impéria a časovém období jeho existence. Impéria většinou disponují různorodým charakterem, který je zřetelný například po národnostní, etnické, kulturní či jazykové stránce. I z tohoto důvodu je zjevné, že každé impérium mělo v průběhu historie odlišný názor i na to, jak přistupovat k politice národnostní.

Právě Terry Martin (2001) velmi dobře ilustruje tendenci některých impérií vnucovat poddaným státům svou kulturu s cílem posílení imperiální struktury, zatímco jiná impéria prosazovala multikulturní a kosmopolitní politiku. Tento fakt je zřejmý hlavně v rozdílném chování zámořských⁵ a pevninských impérií⁶ vůči svým občanům, což bude do většího detailu rozvedeno níže.

Dominic Lieven v rozhovoru pro mediální platformu CivilNet zdůrazňuje, že národnost a národnostní politika byla pro tradiční impéria až druhořadým prvkem a její nastolení bylo považováno za relativně nedůležité (CIVILNET, 2023). Bylo to do velké míry způsobeno tím,

⁵ Autorka pojmem zámořská impéria myslí například Britské či Francouzské impérium.

⁶ Pevninským impériem je například impérium Ruské či jiná euroasijská impéria.

že vládce impéria byl považován za suverénního, jehož národnost a kultura byly brány jako stěžejní a všechny ostatní jim byly podřadné. Tento prvek je nejvíce zřetelný například u zámořských impérií, jejichž ignorance vůči kultuře a etnicitě zčásti definuje jejich krutost (CIVILNET, 2023).

U pevninských impérií se prokázala větší tendence kolonizátorů inspirovat se vysoce pokrokovou kulturou kolonizovaných (CIVILNET, 2023). Lze to pozorovat například u Římské říše, která zpočátku čerpala a do velké míry se inspirovala kulturou Řeků, které kolonizovali. Další příklad uvedený Lievenem je mandžuská dynastie Čching, jež převzala čínskou kulturní tradici a asimilovala se do jejich kultury (CIVILNET, 2023).

Jak je tedy zřejmé chování impérií a celková strategie pro nastolení národnostní politiky se v každém impériu lišila. Avšak po podrobné analýze knih zabývajících se jednotlivými impérii lze dojít k závěru, že existuje několik společných strategií pro národnostní politiku v impériích. Autorka k tomu využívá hlavně knihy *The Rise and Fall of the Great Powers* od Paula Kennedyho, *The Affirmative Action Empire* od Terryho Martina a do velké míry jsou zde využity texty, rozhovory a knihy od Dominica Lievena, jednoho z předních expertů na impéria a jejich rozpad.

Jako první je důležité zdůraznit, že v mnoha impériích byly právě vojenské složky klíčovým faktorem pro nastolení a udržení národnostní politiky v impériích, a to právě díky jejich schopnosti potlačit jakýkoliv vzrůst etnického nacionalismu uvnitř impéria (Kennedy, 1989). Velký důraz byl také kladen na školství, kterým byli vládci schopni prosazovat dominantní jazyk impéria a podporovat asimilaci různorodých kultur. Je však nutno podotknout, že asimilaci a integraci občanů převážně prosazovala hlavně zámořská impéria kvůli jejich již zmíněné kulturní aroganci (CIVILNET, 2023). Pevninská impéria se snažila prosazovat určitou formu etnické a kulturní odlišnosti. Mnoho renomovaných historiků se však shoduje, že to bylo do určité míry jakousi nutností, a to z toho důvodu, že impéria, jejichž národy disponovaly společnými hranicemi čelila mnohem větší pravděpodobnosti vzniku etnického konfliktu. Tento fakt utvrzuje i Lieven, který zdůrazňuje, že linie hranic mezi národy v územních impériích jsou defacto více propojené a svým způsobem nejasné⁷, což vede k větší tendenci vzniku národnostního konfliktu (CIVILNET, 2023).

Centralizace a s ní spojená autokracie je dalším společným prvkem impérií. Pomocí autokracie jsou vládci schopni vrýt občanům pocit nerovnosti a podřadnosti (Dresen, n.d.).

⁷ Dominic Lieven používá v rozhovoru pro CivilNet (2023) termín „blurred.“

Tento prvek je zřejmý téměř u všech impérií, avšak asi nejvíce je to viditelné právě u Ruského impéria, jejichž autokracie bývá vyznačována mimo jiné i obrovskou rusifikací.

Autorka v následujících řádcích přejde od národnostních politik impérií k tomu, jaký vliv měly národnostní otázky na imperiální rozpad. Mnoho odborníků je přesvědčeno, že impéria byla odsouzena k zániku již od vzniku historicky první říše.⁸ Imperiální říše se v průběhu let lišila a proměňovala ve velikosti, struktuře, ideologii a etnického složení. Stejně tak se lišily i příčiny imperiálních zániků až na jeden, který figuroval téměř u všech – nacionalismus.

Mnoho vlivných historiků a dalších odborníků je přesvědčeno, že zánik impéria je téměř vždy do jisté míry spojen s národnostním cítěním a touze po nezávislosti. Wesley Hiers and Andreas Wimmer (2013) nabízí v kapitole: *Is nationalism the cause or consequence of the end of empire?* podrobnou analýzu, kde pomocí kvantitativních dat sesbíraných od roku 1816 dokazují, že nacionalismus je důležitou složkou, která k rozpadu impérií přispívá. Je stěžejní podotknout, že autorka ani samotní autoři kapitoly netvrdí, že nacionalismus představuje primární faktor v rozpadu každého impéria, ale pouze utváří jednu z mnoha příčin. Je také nutné mít na paměti, že rozsah a přesná povaha kauzální role nacionalismu v rozpadech impérií se výrazně lišila.

Kupříkladu pád Francouzského a Britského impéria je do velké míry považován za důsledek nacionalismu. Právě nacionalistické nepokoje v Alžírsku a Indočíně společně s dalšími nepokoji byly jedním z hlavních faktorů, které vedly k přijetí nezávislosti kolonií. Obdobně tomu tak bylo i v Habsburské monarchii, kde byly maďarské národní aspirace již tak silné, že vedly k nemožnosti nastolení slovanského nacionalismu, což společně se Srbskou touhou po nezávislosti vyvolalo válku⁹, která způsobila imperiální kolaps (Hiers & Wimmer, 2013, s. 249). Ve zmíněných příkladech se ukazuje nacionalismus jako jeden z důležitých faktorů v rozpadu, ale například Osmanská říše patří k impériím, u nichž lze tvrdit, že nacionalismus hrál v imperiálním kolapsu pouze minimální roli. Národnostní nepokoje tam způsobily pouze oslabení impéria, ale nepředstavovaly faktor v jejím zániku (Hiers & Wimmer, 2013, s. 249).

Je důležité si tedy uvědomit, že nacionalismus působí v jiných formách a v jiné míře na různá území, ale jako celek představuje hlavní historickou sílu, která za posledních 200 let přetvořila politický pohled na zeměkouli (Hiers & Wimmer, 2013, s. 250).

⁸ Za první impérium světa je dle autorky, i mnohých odborníků považována říše Akkadská, jejíž vznik je udáván v roce 2350 př.n.l. (The Editors of Encyclopaedia Britannica, 2023a)

⁹ Následná habsburská prohra ve válce však nebyla způsobena nacionalismem. Rolí tam hrálo ekonomické vyčerpání říše, které vedlo ke ztrátě morálky v armádě (Fellner et al., 2023).

1.3. Sovětský svaz jako impérium

Impéria jsou jednou z nejběžnějších forem státu, jejichž existence se táhne až do starověku. John L.H. Keep (2002), renomovaný historik, nazval Sovětský svaz „posledním impériem“, které kdy existovalo. Tvzení, že SSSR bylo defacto impériem, a nikoliv mnohonárodnostním státem není v historiografii světových dějin nové ani výjimečné. Existuje mnoho dalších knih a historiků, kteří se touto problematikou zabývají a SSSR za impérium považují. Jedním z nich je například Dominic Lieven, jenž jako jeden z mála nazval Sovětský svaz „impériem“ již před rokem 1991. Dále Terry Martin (2001) s jeho knihou, *The Affirmative Action Empire*, který nazývá Sovětský svaz první afirmativní říší na světě. Toto tvrzení podložil z velké části faktem, že sovětské vládě se jako první v historii povedlo čelit sílící vlně nacionalismu bez jejího násilného potlačení. Touhu po dekolonizaci se jim podařilo, do určité doby, potlačit právě systematickou podporou národního vědomí etnických menšin. Jinými slovy bolševická strategie spočívala v přijetí nevyhnutelné vlny dekolonizace, což jim v důsledku umožnilo zachovat celistvost předešlého Ruského impéria (Martin, 2001). V návaznosti na to Martin (2001) zdůrazňuje, že i tato skutečnost přispěla k faktu, že byl Sovětský svaz ideologicky jiným, výjimečným impériem. Dalším důvodem byla samozřejmě jejich marxisticko-leninistická ideologie či fakt, že Sovětský svaz byl sebe popírajícím impériem.

Na konci 19. a počátku 20. století byl koncept impéria vnímán pozitivně téměř všemi Evropany. Být impériem znamenalo být mocným v době, kdy se čím dál více prohlubovala propast mezi silnými a slabými státy. Představovalo to čest a prestiž. Avšak pro SSSR a jeho vůdce byl tento termín vnímán s velkou negací (Lieven, 2001, s. 4). Vrchní představitelé SSSR chápali impérium a imperialismus dle leninistických myšlenek. Lenin považoval impérium za: “posledního uprchlíka kapitalistického světa v předvečer socialistické revoluce” (Lieven, 2001, s. 288). Zmíněné přesvědčení dále rozvedl v svém spisu *Imperialism and the Split in Socialism*, kde podotýkal, že hlavní důvod, proč považuje imperialismus pouze za součást „parazitického“ kapitalismu, je zakořeněn především v tendenci rozkladu impérií, která je charakteristická pro každý monopol v systému soukromého vlastnictví výrobních prostředků (Lenin, n.d.). Původním záměrem Lenina a bolševické strany samozřejmě nebylo vytvořit impérium v tradičním slova smyslu. Jejich úmysl spočíval ve snaze osvobodit národy, o kterých se domnívali, že byly utlačovány ruským imperialismem či kapitalistickým režimem. Osvobození

od kapitalistického útlaku a velkoruského šovinismu¹⁰ tomu mělo dopomocť společně se zrovnoprávněním neruských občanů s těmi ruskými. Avšak i přes tento pokus se národnostní politika SSSR stala imperialistickou (Roberts, 2014, s. 17). Sovětská ústava však definovala SSSR jako: „dobrovolnou federaci svazových republik, která disponuje právem na odtržení“ (The Soviet Socialist Constitution, 1936). Jak lze vidět bolševická ideologie odsuzovala imperialismus ve všech jeho formách, a i přesto právě jejich politika položila základ pro vytvoření impéria sovětského.

Abychom mohli nějaký stát impériem nazývat, tak musí nejprve splňovat několik základních podmínek. Tuminez (2003, s. 86) uvádí tři takové podmínky. Prvním stěžejním prvkem je nutnost udržení formálních a funkčních vazeb mezi centrem a periferií. Pokud dojde k narušení tohoto spojení, impérium se brzy rozpadne. Lze to pozorovat například u rozpadu Habsburského impéria, kdy porušení vazeb mezi centrem a periferií způsobilo vzrůst nacionalismu v periferiích, což posléze vedlo k rozpadu impéria (Hiers & Wimmer, 2013, s. 225). Jinak tomu nebylo kupříkladu ani při rozpadu Osmanské říše či Rakouska-Uherska. Centrum nemusí, a často ani nemá přímou a totalitní vládu nad periferními segmenty. Přestože je síla důležitá k zajištění řádu mezi centrem a periferií, sama o sobě není nikdy dostatečná pro udržení dlouhodobé kontroly nad říší (Tuminez, 2003, s. 86). Skvělým příkladem je zde i autoritářská říše Ruska, která v průběhu své existence sice vystřídala mnoho názvů a vládců, ale důležitost veřejné podpory režimu ze strany občanů byla vždy vyzdvihována jako stěžejní pro udržení říše (Lieven, 2001, s. 282). I tyto výše uvedené důvody jsou zčásti zodpovědné za to, že periferní segmenty disponují určitou formou autonomie v impériích výměnou za „poskytování souladu, úcty a vojenské spolupráce s centrem“ (Tuminez, 2003, s. 86).

Druhým rysem je nutnost udržení konsensu o chodu impéria. Pokud takovým konsensem impérium disponovat nebude, centrum nebude schopno úspěšně ovládat periferii. Právě oslabení konsensu může vést ke zvýšení nacionalismu v periferii a ohrozit národnostní politiku říše a tím i celou její existenci. (Tuminez, 2003, s. 86). Neschopnost nastolení zmíněného konsensu byla jedním z faktorů, proč se nepodařilo udržet Ruské impérium. Ruská nemožnost koordinace ministerských politik vedla k dohadům, jak rozhodovat v neruských oblastech, což způsobilo napětí uvnitř celé říše (Lieven, 2001, s. 275).

Třetím prvkem je vůle a kompetence lídrů použít sílu proti periferii (Tuminez, 2003, s. 86). Toto tvrzení je podloženo úryvkem z monografie Crana Brintona (1965, s. 53), kde autor

¹⁰ Důraz byl kladen na šíření ruské kultury a na upevnění ruské národní identity. Jinými slovy viděli Rusové glorifikaci ruského nacionalismu jako nejjistější způsob zachování impéria (Lieven, 2001, s. 282)

podotýká, že většina režimů nebyla svržena v době, kdy byly režimy nejvíce represivní, ale právě když se vládcí zdráhali použít sílu, což následně vedlo pouze ke stimulaci, a nikoliv potlačení občanů periferie. Výčtem těchto bodů chtěla autorka převážně demonstrovat, jak důležitou roli hraje národnostní politika v impériích.

Existuje tedy několik důvodů, proč lze SSSR impériem nazývat a pokud výše uvedené podmínky aplikujeme na případ SSSR, zjistíme, že jej impériem skutečně nazývat lze. Zaprvé SSSR mělo jak vládnoucí, kontrolující centrum, tak kontrolovanou periferii. Metropoli SSSR představovala Moskva a periferií byly především státy nacházející se mimo ruské území. Elitu celého impéria tvořili ruští občané, kteří měli většinové zastoupení ve všech sovětských institucích (Lieven, 2001, s. 282).

Druhým důkazem, že SSSR disponovalo imperiálními prvky, byla etnická preference ruských občanů. I přestože sovětská politika a jejich zákony nehrály vždy v prospěch Rusů, tvořila ruská komunita společnost, která v mnoha ohledech převládala nad ostatními etnickými skupinami (Tuminez, 2003, s. 88). Ruská kultura a ruský jazyk byly nejvýraznější z celého Sovětského svazu. Projevy ruského šovinismu a etnické asertivity byly ze strany ruských občanů brány s větší shovívavostí v komparaci s národy neruského původu. Nutno podotknout, že Rusové byli primární skupinou zastávající vedoucí funkce v klíčových institucích SSSR (Tuminez, 2003, s. 88). Tento fakt hrál důležitou roli v tom, proč se Sovětům nikdy nepodařilo zcela překonat ruský nacionalismus a nastolit sovětskou identitu.

Třetím a posledním prvkem sovětského imperialismu je administrativní struktura celého Sovětského svazu, která dopomohla udržet rozdělení mezi periferií a centrem, a tím do velké míry posílila imperiální organizaci státu. Sovětský svaz byl organizován dle národně-teritoriálních linií, čímž si udržoval a primárně zdůrazňoval odlišné kulturní, jazykové a teritoriální dědictví v SSSR jak tomu bylo i v jiných impériích (Tuminez, 2003, s. 88).

2. Analýza národnostní politiky Brežněva

Kapitola si klade za úkol analyzovat národnostní politiku Brežněva a zjistit, jak velký faktor hrála v rozpadu Sovětského svazu. Autorka si v kapitole pokládá dvě dílčí výzkumné otázky. První hledá odpověď na to, *jaká byla národnostní politika Brežněva*. Druhá se snaží zjistit, *jaký vliv, pokud tedy nějaký, měla Brežněvova strategie na rozpad SSSR*. Abychom byli schopni zodpovědět stanovené výzkumné otázky, je nutno si prvně představit jeho přístup k národnostní politice. Dále se kapitola soustředí na Brežněvův rozvinutý socialismus. Autorka nejprve objasňuje, v čem tato strategie spočívala a následně udává příklady její efektivnosti v praktickém využití v SSSR. Brežněvovská ústava a s ní spojené národnostní nepokoje v SSSR představují poslední část této kapitoly. Začátkem autorka prvně osvětluje problematiku ústavy z roku 1977, jejíž kritika následně působila jako zdroj pro větší národnostní nepokoje v některých částech SSSR, přesněji například v Zakavkazských republikách. Tato část kapitoly je autorkou považována za stěžejní zejména protože je přesvědčena, že do velké míry pomáhá zodpovědět druhou dílčí výzkumnou otázku této kapitoly.

Sovětský svaz byl charakteristický pro jeho mnohonárodnostní uspořádání, jehož existence byla ukotvena národnostní politikou Lenina. Obecnou ideou národnostní politiky Sovětského svazu bylo nastolit sovětskou identitu, a tím založit jeden sovětský národ a snížit vnitřní napětí v SSSR. Tento cíl se však každý generální tajemník SSSR snažil dosáhnout pomocí vlastní národnostní politiky. Avšak Leninova obecná idea o sovětské identitě se stala s příchodem Stalina a jeho strachem z korenizace¹¹ minulostí. Ali Tauqeer Sheikh (1985, s. 54) využívá k definování Stalinova režimu Deutscherovu definici, která tvrdí, že: „Stalinismus zanedbával a poté potlačil ... internacionalismus a snažil se povýšit izolaci ruské revoluce na ctnost a teoretický princip.“ Právě nejednotný přístup k národnostním skupinám v SSSR hrál Stalinově národnostní politice přímo do karet, a to z toho důvodu, že využíval strategii „divide et impera¹².“ Cílem této strategie je zabránit skupinám, aby se sjednotily a ohrožily tak moc vlády (McIntosh, M. A., 2019).

Právě až vláda Brežněva kladla opětovný důraz na „etnickou identifikaci jednotlivce jako sovětského člověka¹³“ (Zdařil, 2012, s. 33). Nutno však podotknout, že i přestože Brežněv

¹¹ Pojem byl poprvé představen Leninem v roce 1921 a spočíval v touze podpořit etnické nároky národů na principu samostatného vývoje na úrovni národní a sovětské (Vítková, 2016, s. 21).

¹² Do češtiny překládáno jako rozděluj a panuj.

otevřeně podporoval ideu o sovětské identitě, tak nebyl ani zdaleka Leninovým stoupencem. Někteří renomovaní politologové a historici jej spíše nazývají neostalinistou. Jedním z nich je právě Victor Zaslavsky (1994), který jej tak přezdívá ve své knize *The neo-Stalinist state* či Jiří Vykoukal, Bohuslav Litera a Miroslav Tejchman s jejich knihou *Východ: Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989*. Neostalinistický typ vládnutí je vyznačován návratem ke stalinistickému pojetí socialismu, kde však abscentuje brutální teror a přímé násilí. Násilí bylo v tomto přístupu aplikováno pouze selektivně, a to v případě že způsobený čin ohrozil soudržnost sovětského bloku (Vykoukal, Litera & Tejchman, 2000, s. 471).

2.1. Národnostní politika Brežněva 1964–1970

14. října 1964, den, kdy Brežněv nastoupil na post vrchního představitele SSSR (The Editors of Encyclopaedia Britannica, 2023b). Někteří odborníci tuto éru nazývají jako poslední snahu o udržení a další konsolidaci sovětského impéria. Jiní jeho dobu charakterizují jako éru stagnace, opatrnosti a strachu z jakékoliv reformace či rozvoje sovětského systému (Roberts, 2014). Nicméně, ať už jsou definice jeho éry, jakkoliv různorodé, tak na jednom termínu se shodují–stabilita. 60. a 70. léta jsou považována za nejstabilnější éru celého sovětského působení a tento fakt není nikde zjevnější než právě v otázce národnostní.

Národnostní politika Brežněva nebyla nijak zvláště inovativní, a to z toho důvodu, že do velké míry pouze přebral národnostní politiku Chruščova, který sice kladl důraz na sovětskou identitu, ale do velké míry pokračoval ve stalinistickém pojetí národnostních otázek (Vykoukal, Litera & Tejchman, 2000). Avšak je nutno podotknout, že již v té době se Brežněvova ideologie o národnostních otázkách odlišuje od Chruščova alespoň v rétorice.

Zřejmé je to například při termínu „slijanije“, což lze do češtiny volně přeložit jako „splývání“ (Mrázková, 2021, s. 14). Cílem tohoto procesu bylo splývání národů a národností a následné vytvoření homogenizované společnosti (Mrázková, 2021, s. 14; Vykoukal, Litera & Tejchman, 2000, s. 493). Chruščov jej využíval hojně ve svých proslovech i v psaných dokumentech. Jednou z nejznámějších řečí, kde termín použil, je právě na 20. sjezdu KSSS, který je spojen i s „odbožštěním“ Stalina. Po nástupu Brežněva tento termín nahradila slova jako „sblizhenie¹⁴“ a „rascvet¹⁵“ (Roberts, 2014, s.79).

Brežněv používá poprvé termíny, sblizhenie a rascvet, právě na 23. sjezdu KSSS konaným v roce 1966, kde mimo jiné apeluje na nutnost užšího sblížení sovětského lidu se zachováním

¹⁴ V českém jazyce překládáno jako sblížení.

¹⁵ V českém jazyce překládáno jako rozkvět.

národní jedinečnosti (23rd Congress of the CPSU, 1966; Roberts, 2014, s. 79–80). Brežněv v jeho proslovu vyzdvihuje, že „nejdůležitějším úkolem Komunistické strany Sovětského svazu vždy bylo a bude upevňovat přátelství a jednotu mnohonárodnostního sovětského lidu a rozvíjet jeho svazky s bratrskými národy socialistických zemí, s komunistickými stranami a pracujícím lidem světa“ (23rd Congress of the CPSU, 1966, s. 150). Zde se tedy ukazuje prvotní cíl Brežněvovy národnostní politiky, jež spočíval v touze budovat sovětský národ a integrovat jej více k sobě, a přitom budovat vlastní národní identitu. Pro mnoho odborníků a také neruských občanů bylo tvrzení, že by národy měly „kvést“, dále se rozvíjet a zároveň se k sobě přibližovat poněkud rozporuplné. Někteří dokonce tvrdili, že rusifikace občanů nejen pokračuje, ale také se zintenzivňuje, což byla do velké míry pravda (Lapidus, 1984; Lapidus, 1989).

Co zůstává paradoxem je, že Brežněv sice trval na tom, aby si jednotlivé státy budovaly vlastní národní identitu, ale „lingua francou“ prototypu sovětského občana, jehož ideu Brežněv prosazoval, měla být dle něj stále ruština. Dina Zisserman Brodsky (2003, s. 24) ve své knize *Constructing ethno-politics in the Soviet Union* trvá na tom, že nešlo vyloučit budování národní identity, protože právě tento aspekt umožnil Brežněvovu režimu zachovat etnickou stratifikaci, kterou sovětská elita považovala za jednu z nejučinnějších pojistek stability sovětského politického režimu. Na této skutečnosti lze pozorovat více imperiální, a nikoliv federativní prvky vládnutí SSSR, kdy autorka považuje etnickou stratifikaci v SSSR za jednu ze stěžejních strategií, jež pomáhá Brežněvovi udržet dobré vztahy mezi centrem a periferií v SSSR, a tím pádem i zajistit udržení impéria. Autorka vychází z již zmíněné teorie o fungování impérií, v níž je prokázáno, že dobré vztahy mezi centrem a periferií představují jeden ze stěžejních prvků, jež pomáhají k udržení bezproblémového chodu impéria.

Právě rostoucí nespokojenost mezi neruskými občany vedla k představení dvou konceptů, které adresovaly národnostní otázky a s ní spojené problémy v SSSR (Brodsky, 2003, s. 28). Hlavním cílem těchto strategií bylo urychlení kulturně-lingvistické homogenizace sovětské společnosti (Brodsky, 2003, s. 28). Nastolení politiky sovětského člověka byla první z důležitých myšlenek, která měla přispět k homogenizaci SSSR, o níž na počest 24. sjezdu KSSS prohlásil: „Jedním z největších úspěchů socialismu je provádění leninistické národní politiky strany, politiky prosazující principy rovnosti a přátelství mezi národy...Během let budování socialismu se vytvořilo nové historické společenství lidí, sovětský lid“ (24th Congress of the CPSU, 1971, s. 91). Jinými slovy považoval tedy budování sovětské identity za téměř dokončené. Je nutno mít na paměti, že toto prohlášení není zcela adekvátní a idea sovětského člověka sice nastolena byla, ale nikdy nebyla přenesena do reality.

Druhý představený koncept mluvil o ruštině jako o hlavním jazyku při sblížení sovětského národa. Měla sloužit jako určité pojítko mezi všemi národy SSSR. Avšak dle sovětských statistik vydaných v roce 1970 je zřejmé, že kulturně-lingvistická homogenizace probíhala v 70. letech neúspěšně (Brodsky, 2003, s. 28). Pro podložení tohoto tvrzení dopomůže autorce statistika zabývající se tím, kolik občanů považuje ruštinu za svůj mateřský jazyk. V celkové populaci SSSR se podíl rodilých ruských mluvících lidí snížil z 59,3 procenta v roce 1959 na 58,7 % v roce 1970 (Brodsky, 2003, s. 28). Roli zde hrál i enormní nárůst obyvatelstva ve Střední Asii v porovnání s poklesem toho ruského a slovanského. Průzkumy ukazují, že počet obyvatel Střední Asie vzrostl v roce 1970 o 25 %. Tento fakt vedl k prudkému vzestupu nezaměstnanosti v tomto regionu a tím pádem národnostní požadavky neutišil, ale spíše posílil (Vykoukal, Litera & Tejchman, 2000, s. 492).

2.2. Brežněvova politika po roce 1970

V návaznosti na sled zmíněných událostí byla v 70. letech představena nová opatření, která měla zlepšit celkovou národnostní situaci v SSSR. Velký důraz byl kladen na rusifikaci občanů, kterou chtěli dosáhnout rozšířením, a především zkvalitněním výuky ruštiny v neruských republikách prosazováním ruských periodik na úkor periodik v národnostních jazycích (Roberts, 2014). 70. léta se nesla v duchu nové sovětské ideologie zvané rozvinutý socialismus, což je asi nejznámější koncept Brežněvovy doby. Rozvinutý socialismus sloužil podle mnoha odborníků (Fowkes, Roberts, Lapidus) jako stěžejní politika pro zvládnutí národnostní problematiky za Brežněvovy vlády po roce 1971. Je třeba však podotknout, že rozvinutý socialismus se primárně zabýval ekonomickým rozvojem SSSR¹⁶, ale v mnoha ohledech se přenesl i do dalších oblastí Sovětského svazu, a to zejména právě do otázek národnostních.

„Sovětský svaz vstoupil do etapy budování rozvinutého socialismu“ – takto představil Brežněv nastolení nové ideje, ze které se později stal základ brežněvovské doktríny na 24. sjezdu KSSS v roce 1971 (Vykoukal, Litera & Tejchman, 2000, s. 481). Cílem rozvinutého socialismu byl prvně pouze odklon od radikálního vývoje komunismu, ale později se z něj vyvinulo mnohem víc. Doposud byl socialismus pouze nějakou krátkodobou etapou mezi kapitalismem a komunismem, ale právě Brežněvův přístup jej koncepčně změnil. Vykoukal, Litera & Tejchman (2000, s. 482) popisují rozvinutý socialismus následovně: “Vyspělý

¹⁶ Bylo to i z toho důvodu, že primární prioritou Brežněva i ostatních vládců SSSR byla právě ekonomická dimenze, nikoliv ta národnostní,

socialismus se nyní změnil v dlouhou historickou etapu, odlišnou od komunismu, ale také od předchozí fáze socialismu.”

Mnoho monografií vidí vznik tohoto konceptu jako obrat ke konzervativnějšímu a radikálnějšímu přístupu Brežněva k národnostní politice. Jedním z příkladů, které toto tvrzení dokazují je například Brežněvovo naznačení neruským národům, že nestrpí žádné tolerování či dokonce podporu nacionalistických sklonů v jednotlivých republikách unie (Vykoukal, Litera & Tejchman, 2000).

Svoje prohlášení potvrdil například odstraněním Petro Juchymovyče Šelesta, jež působil jako první tajemník ÚV KS na Ukrajině a do jisté míry podporoval vzrůstající ukrajinský nacionalismus (Roberts, 2014, s. 128). Jeho podpora je zřejmá například v jeho knize s názvem: *Naše sovětská Ukrajino*, která byla stažena z prodeje pro svůj nacionalistický obsah (Kobets, 2014).

Zintenzivňování propagandy a více proruský přístup ke vzdělanosti v SSSR je dalším evidentním důkazem více konzervativního přístupu Brežněva k národnostním otázkám. Ze spisů a proslovů sovětských lídrů lze také vypožorovat, že čím větší touze po dekolonizaci Sověti čelili, tím více se jejich propaganda zintenzivňovala, ale nikdy nebylo za Brežněva použito masové, bezpředmětné násilí pro nastolení řádu. Ze spisů a proslovů Brežněva lze také vypožorovat, že čím více se zvyšovaly nacionalistické touhy sovětských národů, tím více se zintenzivňovala sovětská propaganda a její důraz na sblížení národů.

Je to zřejmé například v následovném úryvku z 24. sjezdu KSSS, ve kterém se Brežněv soustředí primárně na zdůraznění jednoty sovětského lidu: „V naší zemi se sblížení všech tříd a sociálních skupin, morální a politická výchova sovětského lidu a posilování jeho společenské jednoty uskutečňuje na základě marxisticko-leninské ideologie, která vyjadřuje socialistické zájmy a komunistické ideály dělnické třídy“ (24th Congress of the CPSU, 1971, s. 88). Nutno podotknout, že jednota sovětských občanů samozřejmě není v sovětské ideologii novým konceptem, ale rozvinutý socialismus kladl na toto spojení ještě větší důraz než předchozí sovětské lídři.

Další uvedený úryvek z 24. sjezdu KSSS autorce tentokrát dopomůže demonstrovat zvýšenou proruskou sovětskou propagandu: „Všechny národy a národnosti naší země, především velký ruský lid, sehrály svou roli při vzniku, upevnování a rozvoji tohoto mocného svazku rovnoprávných národů, které se vydaly na cestu k socialismu. Revoluční energie, obětavost, pracovitost a hluboký internacionalismus ruského lidu mu zcela oprávněně získaly upřímnou úctu všech ostatních národů naší socialistické vlasti“ (24th Congress of the CPSU,

1971, s. 91–92) Zde autorka považuje za stěžejní si povšimnout fráze „především ruský lid“, která nám poslouží jako důkaz ke zvýšené proruské propagandě.

Tyto úryvky ukazují, že se Brežněv v propagandě primárně soustředil na připomenutí podstaty leninské národnostní politiky a nebezpečí buržoazního nacionalismu. Z výše uvedených příkladů lze tvrdit, že základní principy rozvinutého socialismu jsou tedy zakořeněny v prosazování ruského jazyka na úkor neruských jazyků a soustředí se na větší koncentraci moci v Moskvě a narušení suverenity svazových republik (Roberts, 2014). Právě v principech rozvinutého socialismu autorka vidí další sovětské imperiální rysy, kdy Brežněv preferuje ruské obyvatele SSSR na úkor neruských, a je zde zřejmý více autoritativní přístup vládnutí vůči periferním oblastem, jež je typický právě pro impéria.

Základní strategií Brežněva pro řešení národnostní otázky je tedy v rozvinutém socialismu konsolidace a zvyšování jednoty Sovětského svazu. Brežněv viděl rozvinutý socialismus jako přípravu pro budování komunismu v SSSR, a i z tohoto důvodu sehrála tato idea klíčovou roli v Brežněvově snaze o udržení SSSR (Vykoukal, Litera & Tejchman, 2000, s. 48–482). Celkovým triumfem rozvinutého socialismu v ohledu národnostní otázky bylo založení a schválení nové sovětské ústavy v roce 1977 (Roberts, 2014). Tento fakt představoval pro národnostní politiku další, užší konsolidaci sovětského impéria.

Autorka považuje za nutné podotknout, že teorie rozvinutého socialismu sice byla postavená na myšlence jednoty sovětského lidu, ale v praxi nebyla ani zdaleka aplikovaná ve stejné míře ve všech unijních republikách. Ku příkladu v republikách Střední Asie byla tolerována určitá forma nacionalismu do té doby, než jejich představitelé ve svých projevech vzdali hold Brežněvovi a ruskému lidu. I v dalších jiných republikách se ukázalo, že dokud představitelé unijních republik vzdali poctu Moskvě a netolerovali příliš mnoho nacionalismu ve svých republikách, tak jim sesazení z postu nehrozilo (Roberts, 2014).

Tato nerovnoměrná aplikace rozvinutého socialismu je zřejmá například v projevu Usbalieva, kyrgyzského republikánského vůdce, který prohlásil: „Spolu s dalším zdokonalováním studia ruského jazyka na národních školách je třeba rozvíjet i kyrgyzský jazyk, zdokonalovat jeho výuku, plněji využívat příznivého vlivu ruštiny na obohacování kyrgyzského jazyka“ (Roberts, 2014, s. 134). Z uvedené citace je zjevná přítomnost podpory kyrgyzského nacionalismu, nicméně Usbaliev nikdy nebyl sesazen. Do určité míry se o to zasloužila i Brežněvova politika „důvěry v kádry“ založena v roce 1965, jejímž cílem bylo získat podporu úředníků, kteří se obávali neustálých reorganizací (Pike, n.d.). Tato politika zdůraznila, důležitost důvěry ve zkušené a kvalifikované osoby ve stranické a vládní struktuře (Gorlizki, 2010).

Dalším důvodem, proč v některých republikách nebylo tolerováno posilování nacionalismu bylo jejich geografické postavení. Republiky situované více na západ nemohli projevovat prvky vlastního nacionalismu, protože hrozilo narušení sovětské integrity (Roberts, 2014).

2.3. Nová ústava a s ní spojené národnostní problémy

Za vrchol rozvinutého socialismu, stejně jako za vrchol jeho národnostní politiky, bylo považováno právě přijetí nové sovětské ústavy v roce 1977, oficiálně zvaná jako „Ústava (základní zákon) Svazu sovětských socialistických republik“, někdy nazývaná též jako Brežněvovská ústava (Brodsky, 2003, s. 28).

Formování nové ústavy představovalo pro sovětské centrum i značné kontroverze. Jednou z nich byla touha sovětských radikálů po zrušení federální struktury SSSR. Radikální stoupenci vyzdvihovali percepci sovětské identity a její jednotu. Jejich cílem bylo vytvořit unitární sovětský svaz bez federálního dělení na jednotlivé republiky. Brežněv však kladl důraz na to, že není třeba urychlit a uspěchat myšlenku sblížení, ale je třeba spíše vytrvat (Vykoukal, Litera & Tejchman, 2000, s. 493). Sovětský svaz si tedy defacto ponechal svou federální strukturu. Brodsky (2003, s. 28) však apeluje na fakt, že dle ní sovětská federativní struktura existovala již pouze na formální úrovni. Nahaylo & Swoboda (1990) toto přesvědčení podporují jejich tvrzením, že sovětská fasáda federalismu byla zachována, ale v praxi bylo zvýšení centralizace zcela zjevné.

Lze to pozorovat i přímo v některých prohlášeních Sovětské ústavy z roku 1977. Například článek 70 podotýká, že „Svaz sovětských socialistických republik je unitární, federativní, mnohonárodnostní stát, který vznikl na základě principu socialistického federalismu a jako výsledek svobodného sebeurčení národů a dobrovolného sdružení rovnoprávných sovětských socialistických republik. SSSR ztělesňuje státní jednotu sovětského lidu a sdružuje všechny národy a národnosti za účelem společného budování komunismu“ (Constitution of the Union of Soviet Socialist Republics , 1977 s. 41). V tomto úryvku z ústavy lze pozorovat, že Sověti nazývají stát unitárním, což naznačuje větší tendence k centralizaci Sovětského svazu a v určitém smyslu je v kontradikci s ústavou z roku 1936, kdy Sověti nazývali jejich stát pouze federativním státem, „který vznikl na základě dobrovolného sdružení sovětských socialistických republik, které mají stejná práva.“ (The Soviet Socialist Constitution, 1936, článek 13).

Větší míru centralizace a defacto imperiální vládnutí v Sovětském svazu je možno pozorovat i například v jazykové politice některých sovětských republik, přesněji tedy v Zakavkazských

republikách, což vyvolalo silný odpor vůči Sovětskému svazu, a dokonce i masové demonstrace v SSSR. Nová ústava měla totiž degradovat národní jazyk těchto tří republik a nově měly dle ústavy užívat právě ruštinu jako svůj úřední jazyk. Tato skutečnost se ale setkala s velkou vlnou odporu, což vedlo k revizi této politiky a jejich následné neimplementaci. Tato politika nejvíce pobouřila Gruzii, která vedla proti implementaci toho zákona značné demonstrace (Vykoukal, Litera & Teichman, 2000, s. 496). V reakci na tuto skutečnost sovětská vláda ustoupila a ve finální verzi ústavy z roku 1977 prohlásila: „Státním jazykem Gruzínské sovětské socialistické republiky je gruzínština.“ (Brodsky, 2003, s. 30). Gruzínské vítězství spustilo i další demonstrace v Zakavkazských republikách, které se ve výsledku ukázaly jako úspěšné a všechny tři země mohly i nadále používat jejich národní jazyk jako úřední (Brodsky, 2003, s. 30).

Celkové nastolení nové, více centralizované ústavy z roku 1977 se tedy ukazuje jako zdroj větších tenzí a demonstruje přetrvávající citlivost národnostních politik až do konce Brežněvovy vlády. Dále to demonstruje, že právě sovětské kontradikce v národnostní politice vedly ke konci 70. let ke značným rozporům, které sice byly ještě na určitou dobu potlačeny Brežněvovou strategií rozvinutého socialismu, ale při nástupu liberálnějšího Gorbačova vypluly opět napovrch. Nastolení více centralizované ústavy nám také demonstruje stále větší tendence imperiálního vládnutí za Brežněva, jenž se ukazuje ve větší míře autokratického vládnutí, centralizace a preference ruských občanů před neruskými.

Dalo by se tvrdit, že Brežněvova počáteční strategie rozkvětu národů vedla k mírnému vzrůstu nacionalismu a poskytla národnostním menšinám určitý pocit naděje na větší autonomii, který však díky represím a rozvinutému socialismu netrval dlouho a tento fakt vedl k frustraci neruských menšin. Brežněv tedy na počátku jeho vlády probudil nacionalistické touhy občanů SSSR, které však po nastolení tvrdšího režimu potlačil a opět se v plné míře probouzí až za Gorbačova.

3. Analýza Gorbačovovy národnostní politiky

Cílem této kapitoly je analyzovat přístup Gorbačova k národnostní problematice na počátku jeho vlády a zjistit, jak moc se podobala právě Leninově vizi národnostní politiky. K dosažení tohoto cíle si autorka pokládá dvě výzkumné otázky, přičemž první z nich odpovídá na to, *jaká byla národnostní politika Gorbačova na počátku jeho vlády*. Druhá je specifitější a zabývá se tím, *jaké aspekty Leninovy národnostní politiky chtěl Gorbačov převzít*.

Píše se rok 1985 a Gorbačov se po smrti Černěnka stává posledním generálním tajemníkem SSSR. Sovětský svaz čelí v této době hluboké ekonomické recesi, alkoholismu a rostoucí úmrtnosti novorozenců (Brown, 2006, s. 319). Gorbačova vláda se ukázala jako atypická, a to převážně díky jeho perestrojce a touze po demokratizaci Sovětského svazu. Avšak právě národnostní otázky se ukázaly být Achillovou patou pokusů Michaila Gorbačova o radikální přeměnu Sovětského svazu v demokratičtější stát (Siegelbaum, 2016).

3.1. Počátky Gorbačovovy národnostní politiky

Kontradikce a nejasnost – takto by se dala ve zkratce popsat národnostní politika Gorbačova. Přístup Gorbačova k národnostním otázkám v roce 1985 bývá převážně charakterizován jako stagnující a neinovativní. Jinými slovy lze tvrdit, že Gorbačov zvolil taktiku ignorace tohoto citlivého problému a jeho řešení odkládal na dobu neurčitou (Nahaylo & Swoboda, 2006, s. 231). Je to zřejmé například tím, že v průběhu prvního roku jeho působení u moci neučinil žádné zásadní prohlášení přímo k národnostní politice, což bylo považováno za poměrně neobvyklé (Nahaylo & Swoboda, 2006). Nutno však zdůraznit, že i když Gorbačov nemluvil přímo o národnostní politice, tak prosazoval a mluvil o reformách, jež národnostní politiku přímo ovlivňovaly, a i přes jeho prvotní ignoranci si Gorbačov uvědomoval, že problém národnostní otázky není zcela vyřešený. Je to zřejmé například v úryvku z jeho knihy *Perestroika: New Thinking for Our Country and the World*: „Strávil jsem mnoho let na severním Kavkaze, v oblasti obývané mnoha národnostmi. Nejenže v každém městě, osadě nebo horské vesnici žijí lidé různých národností, ale i celý region... Z vlastní zkušenosti vím, že horalé jsou velmi citliví na přátelství, ale zároveň velmi citliví na jakýkoli projev arogance vůči nim“ (Gorbachev, 1987, s. 120). Co už si však neuvědomoval bylo jakou hrozbu národnostní otázka a její ignorace pro SSSR může představovat.

I přes Gorbačovův počáteční malý zájem o národnostní politiku, stanovil v začátcích své vlády určité politiky, jež do značné míry ovlivnily národnostní menšiny žijící v SSSR. Prvotní cíl, na který Gorbačov apeloval, byl přesun od, dle něj, nedosažitelných a nereálných cílů v

podobě sjednocení všech národností v SSSR, což bylo primárním cílem Brežněvovy politiky, a soustředit se spíše na ekonomickou prosperitu SSSR (Olcott, 1989 s. 402). Zdůrazňoval nutnost všech republik přispět k ekonomickým cílům SSSR a přispět tím do rozvoje jednotného hospodářského komplexu, který SSSR představuje. Paradoxním bylo, že stranické orgány jednotlivých republik byly i nadále zodpovědné za plnění těchto směrnic, a to i přesto, že se na jejich vypracování téměř vůbec nepodílely (Olcott, 1989 s. 402).

Dalším protikladem oproti Brežněvově národnostní politice bylo Gorbačovovo zrušení tzv. kádrové politiky, jež byla založená na důvěře v kádry, prosazovanou Brežněvem. Toto zrušení značilo opětovný návrat k větší centralizaci SSSR a pro národnostní republiky to představovalo krok zpátky a opětovné posílení autority Moskvy (Olcott, 1989, s. 403).

Toto rozhodnutí je uvedeno v politickém prohlášení ústředního výboru z 27. sjezdu KSSS z roku 1986 v němž Gorbačov uvádí, že ústřední výbor ustanovil hlavní změny v reorganizaci hospodářského mechanismu, jež mimo jiné zahrnují: „zvýšit účinnost centralizovaného řízení ekonomiky, posílit úlohu centra při realizaci hlavních cílů hospodářské strategie strany a při určování tempa a proporcí růstu národního hospodářství, jeho vyváženého rozvoje“ (Gorbačov, 1986, s. 42–43). Toto rozhodnutí obhajoval přesvědčením, že právě upuštění od centralizace v ekonomickém a politickém sektoru vedlo k rozšíření korupčních hospodářských a politických praktik v národnostních regionech (Olcott, 1989, s. 403).

Počáteční národnostní politika Gorbačova v sobě nesla i značné náznaky větší podpory pro ruský nacionalismus uvnitř Sovětského svazu. Nahaylo & Swoboda (1990, s. 232) dávají ve své knize za příklad právě Gorbačovův improvizovaný rozhovor na ulicích Kyjeva, který vysílala sovětská televize. V rozhovoru byl tázán na hospodářskou situaci po druhé světové válce na což odpověděl následovně: „My jsme to zvládli. Předpovídali, že Rusko se po válce už nikdy nezvedne. Ale my jsme znovu povstali. . . Pro všechny lidi, kteří usilují o dobro, je Rusko – myslím Sovětský svaz – tak tomu teď říkáme, a to, čím ve skutečnosti je, pro ně oporou.“ Dalším důkazem určité tolerance pro ruský nacionalismus v počátcích Gorbačovovy vlády je právě opětovný vzrůst podpory ruských literátů. Jedním z důkazů je například jmenování Ilja Glazunova¹⁷ za ředitele nového Státního muzea dekorativního a užitého umění jen krátce po Gorbačově zvolení (Nahaylo & Swoboda, s. 232). Nutno podotknout, že preference Rusů mu zůstala po celou dobu jeho vládnutí a i v tomto faktu je tedy zjevné pokračující imperialistické vedení SSSR i za Gorbačova.

¹⁷ Ilja Glazunov patřil do ruské skupiny malířů, jež byl známý převážně díky svým kontroverzním ideologiím.

Jak je tedy zřejmé, prvotní národnostní politika nebyla ničím nová ani více liberální vůči neruským národům. Lze tedy konstatovat, že se ve větší míře nelišila od národnostních politik jiných sovětských lídrů. Signifikantním rozdílem je ovšem fakt, že jako jediný nepoužíval strategii represe či násilí. Druhým neméně důležitým prvkem je nesoulad Gorbačovovy národnostní politiky s jeho vizí demokratizace a svobodou projevu.

Avšak právě díky glasnosti se v zemi spustila ostrá kritika vůči Gorbačovově lhostejnosti vůči národnostní politice a vedla k velkým rozporům uvnitř SSSR již v roce 1986, a to převážně v republikách Střední Asie. Tento fakt vedl Gorbačova k redefinici jeho národnostní politiky¹⁸. Zmíněné národnostní protesty hrály v rekonstrukci národnostní republiky stěžejní roli, a proto se touto problematikou bude autorka do větší míry zabývat v poslední podkapitole této části. Avšak předtím ještě považuje za důležité analyzovat a porovnat, jak moc se Gorbačov v počátcích své politiky inspiroval právě národnostními otázkami Lenina.

3.2. Leninovo učení jako zdroj inspirace pro Gorbačova

Jedním z Gorbačovových cílů při nástupu na post nejvyššího úředníka SSSR bylo jeho odhodlání obnovit a zachovat Leninův model strany, a to se pojí i k jeho národnostní politice (Olcott, 1989, s. 420). Autorka a mnoho renomovaných historiků tvrdí, že Brežněvova národnostní politika, která prosazovala sblížení sovětského lidu společně s rozvíjením vlastních národních identit, vedla ke vrůstajícímu pluralismu v SSSR. Tento fakt částečně přispěl k volání po návratu k Leninově doktríně a jeho idejím o národnostní politice, čehož ve výsledku i dosáhli.

Lze to demonstrovat například na skutečnosti, že leninovské ideje byly prosazovány do velké míry již za Andropova a částečně i Černěnka. Avšak formálně byly tyto ideje prosazeny až právě za Gorbačova (Olcott, 1989, s. 402). V tomto smyslu by se dalo tvrdit, že Gorbačov byl pouze jakýmsi prosazovatelem, nikoliv autorem národnostní politiky v jeho počátcích u moci. Ve výsledku tedy lze vidět, že Gorbačov tedy převážně pouze povýšil myšlenky Andropova na formální politiku strany po jeho nástupu k moci.

Leninovy ideje národnostní politiky jsou oficiálně označovány jako korenizatsiya¹⁹, což je definováno následovně: „politika Sovětského svazu zaměřená na integraci neruských

¹⁸ Povstání v Kazachstánu, vyvolané změnou v kazašském vedení a sesazením Gennadyho Kolbina v roce 1986, bylo hlavním případem, jež Gorbačova donutilo k redefinici jeho přístupu k národnostní politice (Conflict in the Soviet Union: The Untold Story of the Clashes in Kazakhstan, 1990). Povstání je detailněji rozebráno ve třetí podkapitole této práce.

¹⁹ Překládáno jako korenizace.

národností do vlád jednotlivých sovětských republik (Korenizatsiya, n.d.). Již dle definice jeho národnostní politiky je tedy zřejmé, že Leninova vize kladla velký důraz na sebeurčení jednotlivých republik a značného odporu k federaci, kterou však paradoxně založil.

Lenin preferoval ideu proletářského nacionalismu před politickou identifikací občanů s jednotlivými státy (Gleason, 1990, s. 143). Tento fakt, je jeden z důvodů, proč Lenin nikdy nedefinoval, co je národ. Považoval jej totiž za irelevantní a dalo by se říct, za určitého prostředníka, než dojde k vybudování sovětského člověka. Cílem jeho doktríny bylo tedy sloučení všech národů pod jednu společnou sovětskou identitu (Olcott, 1989, s. 402). Lenin v návaznosti na to také tvrdil, že cílem socialismu není pouze ukončit dělení lidstva do malých států, ale také je integrovat. (Gleason, 1990, s. 143). Byl přesvědčen, že rozdíly mezi národy a touha národů na sebeurčení s vlastní etnickou skupinou zmizí, až se bude zlepšovat a rozvíjet hospodářská situace SSSR (Olcott, 1989, s. 403).

A právě na tento fakt ve své počáteční národnostní politice Gorbačov poukazuje a apeluje, v níž tvrdí, že je třeba přestat se soustředit na nereálné sblížení národů, ale spíše dbát na intenzivnější ekonomickou integraci, která přirozeně povede k užší integraci všech svazových republik. Toto tvrzení staví na další myšlence, vyřčenou Leninem, který podotýkal, že dle něj nelze lpět na vymazání národní identity, protože ta bude přítomna i dávno poté, co dojde k vymazání rozdílů mezi třídami (Gleason, 1990, s. 143).

A i přesto, že se Leninovo tvrzení ukázalo jako mylné a národnostní identifikace občanů a jejich silný pocit nacionalismu se ukázal jako velmi vytrvalý, se Gorbačov touto ideou do určité míry inspiruje. Avšak je nutno podotknout, že Gorbačov v jeho národnostní politice spíše navazuje na Lenina, než že by jeho politiku do velké míry kopíroval a přebíral.

Dalo by se tedy tvrdit, že národnostní politika Gorbačova se snažila ztotožnit jeho moderní, novou národnostní politiku s historickým odkazem leninismu, který však Gorbačov přetransformoval na flexibilní, lidský leninismus, který nahradil leninismus počáteční (Gleason, 1990, s. 139).

Je tedy zřejmé, že Gorbačov pracoval na bázi leninismu, ale bylo by utopické tvrdit, že prosazoval národnostní politiku navrženou dle Lenina. Některé prvky, jako například, že ke sloučení národů dopomůže právě lepší hospodářská situace země se shoduje, ale například Gorbačovova prvotní podpora ruského šovinismu je v kontradikci s Leninovým učením o právu na sebeurčení každého národa. Aby nedošlo k mylné domněnce, je potřeba zdůraznit, že i když Lenin ve svých spisech mluvil o právu na sebeurčení, tak to byly do velké míry také pouze plané sliby, protože, jako každý sovětský lídr, tak i právě Lenin považoval nacionalismus uvnitř SSSR za krok zpět.

3.3. Národnostní spory a nutnost revize národnostní politiky

Předchozí podkapitoly rozebírají národnostní politiku Gorbačova na počátku jeho vlády. V návaznosti na to nyní autorka aplikuje zmíněné strategie Gorbačovovy národnostní politiky a analyzuje, jak ovlivnila národnostní situaci v SSSR.

Je již zřejmé, že jednou z velkých změn v národnostní politice od dob Brežněva byla právě kádrová politika, která nyní usilovala o prosazení celounijní rotace kádrů. Důsledkem opuštění Brežněvovy politiky spočívající v „důvěře v kádry“ byla větší centralizace ekonomického rozhodování v SSSR. Tento efekt si vysloužil smíšené reakce od jednotlivých republik. Autorka se v tomto směru soustředí převážně na oblast Střední Asie, jež byla změnou v kádrové politice nejvíce postižena, a právě samotné zrušení důvěry v kádrovou politiku nesla s velkou nechutí (Shinar, 2013, s. 64).

Právě Střední Asie se totiž stala primárním cílem protikorupční kampaně SSSR, která za Gorbačova zakazovala praktiky, které byly v dobách Brežněvovy éry, tolerovány. Gorbačov zdůrazňoval, že se zaměřil na oblast Střední Asie primárně z pragmatických důvodů. Region v posledních letech zažil enormní demografický růst, který chtěl Gorbačov využít ve svůj prospěch (Vykoukal, Litera & Tejchman, 2000). Oblast Střední Asie disponovala mladou pracovní silou, která mohla dopomoci k nastartování ekonomiky Sovětského svazu. Nicméně, průmysl uvnitř regionu vykazoval menší produktivitu, než se očekávalo, což bylo způsobeno právě korupcí v regionu. Tento fakt hrál roli v rozhodnutí Moskvy dosadit do Střední Asie kádry, které mohly kontrolovat, a tím pádem později pracovní sílu z tohoto regionu zaměstnat (Olcott, 1989, s. 403). Avšak je více než pravděpodobné, že Gorbačov se snažil o modernizaci Střední Asie, i z politických důvodů, přičemž doufal, že modernizace povede k částečnému rozptýlení etnicity a oslabení místního, velmi silného, nacionalismu (Ramet, 1978, s. 79).

Je tedy zřejmé, že Gorbačov se na Střední Asii zaměřil převážně z důvodu znovu nastartování ekonomiky v SSSR. Avšak právě tento fakt názorně demonstruje, že jeho zaujatost ekonomickou rekonstrukcí postupně stupňuje jeho lhostejnost a neporozumění vůči neruským národům v oblasti národnostních otázek. Gorbačovova antikoruční kampaň zcela ignorovala jakékoliv národnostní citění jednotlivých republik, v tomto případě Střední Asie, a na strategické posty v republikách byli dosazeni Rusové. Těmito činy Gorbačov způsobil, že například Uzbekové, kteří v roce 1979 tvořili 68,7 % obyvatel své republiky, již v roce 1986 netvořili většinu ani v republikovém sekretariátu ústředního výboru strany, ani v předsednictvu. Takto tomu bylo do konce roku 1986 i v Kyrgyzské, Turkmenské a Tádžické republice (Nahaylo & Swoboda, 1990, s. 235). Tento fakt samozřejmě vedl k nespokojenosti a v republikách se

začaly šířit nálady, že dochází k nespravedlivé kritice jejich národností vůči jiným (Olcott, 1989, s. 417).

Spočívalo to do velké míry i v tom, že republiky Střední Asie byly za své korupční praktiky tvrdě trestány, zatímco jiné republiky zůstávaly nepotrestány. Nerovnoměrná distribuce politik, vedla k rostoucí nespokojenosti v jedné oblasti SSSR, přičemž v jiných oblastech se těšila úspěchu a podpoře. Tato politika dvojího metru je zjevná například při sesazení Dinmuchameda Konajeva, prvního tajemníka ústředního výboru Komunistické strany Kazachstánu, za antikorupční praktiky, který na postu působil od roku 1964 (Lee, 1986). Stejně tak tedy mohl být sesazen Volodymyr Shcherbytsky, jež také působil ve své funkci prvního tajemníka ústředního výboru Komunistické strany Ukrajiny od dob Brežněva, což značilo, že korupční praktiky byly s velkou pravděpodobností přítomny i zde. Avšak k tomuto sesazení nikdy nedošlo (Olcott, 1989, s. 417). Tento fakt poukazuje tedy na druhou chybu Gorbačova ohledně řešení antikorupčních aktivit v SSSR, nerovnoměrnou aplikaci národnostních politik skrz celou unii.

Sesazení Konajeva se ale pro Gorbačova ukázalo jako fatální, protože tento čin spustil zatím největší protesty v SSSR v oblasti Almata²⁰. Gorbačov na místo Konajeva dosadil ruského tajemníka Gennady Kolbina, kterého považoval za dobrou volbu, a to hlavně proto, že Kazachstán je z 1/3 obýván Rusy, takže předpokládal, že bude mít určitou míru podpory. Opět jsou zde tedy náznaky jeho neporozumění neruským menšinám. Tento čin však vedl, k Moskvou neočekávaným, protestům proti nepotismu (Olcott, 1989, s. 405).

Moskva se ukázala jako zcela nepřipravená a selhala v poskytnutí řešení těchto protestů. Jediné, na co se Gorbačov v důsledku těchto protestů zmohl bylo nastolení větších jazykových práv v roce 1986, což je ale pouze dalším důkazem jeho nepřipravenosti čelit neruským republikám.

Dalším důvodem, proč Moskva selhala v utišení protestů v Almatě, které způsobily další protesty po republikách, byla právě váhavost Gorbačova potlačit protesty silou. Tento aspekt je zmíněn, již v první teoretické kapitole a je jedním ze stěžejních prvků pro udržení impéria. Absence síly se tedy ukázala jako další stěžejní prvek pro větší protesty, protože Moskva sice byla proti národnostním protestům, ale kvůli jejich zdráhavosti použít sílu, dovolila republikám vytvořit si republiková hnutí, která vedla k silnějším a k mnohem intenzivnějším protestům po celém SSSR.

²⁰ V té době město nazýváno jako Alma-Ata.

Tato porážka v Almatech značí jednu z prvních porážek národnostní politiky, nicméně, Moskva k tomuto problému selhala přistoupit zodpovědně a nepřišla s žádnou novou, inovativní národnostní politikou. Gorbačov tedy sice na počátku roku 1986 uznal, že „pro mnohonárodnostní sovětský stát je rozvoj vztahů mezi národy SSSR [ohromného významu]“ (Gorbachev, 1986, s. 66) a v návaznosti na to také uznal, že národnostní politika SSSR stále není zcela bez problému, ale poté selhal při nastolení jakéhokoliv nového přístupu k národnostní politice, což vedlo právě k národnostním protestům ke konci roku 1986. Až další, intenzivnější protesty v roce 1988, které se však táhnou od roku 1986 jej nutí vydat speciální prohlášení adresující národnostní politiku v roce 1989 (Burg, 1989, s. 341).

Glasnost se ukazuje jako další součást národnostní politiky, která je aplikována různorodě skrz SSSR, míněno, že Rusové jsou preferováni nad neruskými občany a je to vidět hlavně v tom, že ruští občané disponují svobodou zkoumat svou minulost a mohou obnovovat svá literární díla, přičemž neruští občané jsou více limitováni. K příchodu glasnosti se však váže i menší míra cenzury, což také zvýšilo moc nespokojených menšin. Národy mohly svou nespokojenost formulovat i do svých programů, což vedlo k větší míře viditelnosti a k větším tendencím k národnostním nepokojům (Olcott, 1989).

Lze tedy konstatovat, že nerovnoměrná aplikace národnostní politiky a zdráhání použít sílu a represie se ukazuje jako stěžejní, proč je Gorbačov nutný provádět ústupky v jeho pozdější politice.

4. Vývoj Gorbačovovy národnostní politiky po roce 1988

Cílem této kapitoly je objasnit, *jak se změnila národnostní politika Gorbačova* v reakci na národnostní nepokoje probíhající uvnitř SSSR a také analyzovat, *jaký dopad měly Gorbačovovy reformy na vzrůst nacionalismu v SSSR*. První část kapitoly se zabývá národnostní politikou Gorbačova od roku 1988, v níž se autorka do velké míry soustředí na 19. všesvazový sjezd KSSS. Plénum o národnostní politice a s ním spojené vzrůstající nepokoje v SSSR představují hlavní téma druhé části kapitoly. Celá práce je ukončena podkapitolou, jež se věnuje reformám Gorbačova, a jak právě ony ovlivnily vzrůstající nacionalismus v SSSR.

4.1. Redefinice národnostní politiky

Rok 1988 se ukázal jako zlomový a revoluční v ohledu národnostních otázek Sovětského svazu. V tentýž rok vypuká mimo jiné i konflikt mezi Arménií a Ázerbájdžánem o území Náhorního Karabachu, který značí první změny v národnostní politice Gorbačova. Konflikt vyeskaloval do takových rozměrů, že Arménie požadovala připojení Náhorního Karabachu k jejímu území, a když čelila odmítnutí ze strany Ázerbájdžánu, tak sama oznámila, oddělení Náhorní Karabachu od Ázerbájdžánu (Marples, 2015, s. 50). Právě tento konflikt považují Nahaylo a Swoboda za jeden z prvních, ve kterém se ukazuje jedna z prvních změn Gorbačova k přístupu vůči národnostní politice, který k potlačení zmíněného konfliktu používá sílu a represí, která však nebyla ani trochu dostatečná a tento čin spíše vedl k pobouření Arměňanů, kteří svoji nenávist vůči Ázerbájdžánu obrátili proti sovětskému vedení (Nahaylo & Swoboda, s. 289).

Národnostní napětí a s ním i stále otevřenější diskuse o národnostní otázce vzrůstaly po celém SSSR. Díky glasnosti a větší demokratizaci se neruší, ale i ruší občané začali vyjadřovat s větší odvahou k národnostním problémům SSSR, a dokonce navrhopvat revizní opatření, jež mohou dopomoci k vyřešení národnostní otázky (Nahaylo & Swoboda, 1990, s. 290).

Lze to nejlépe demonstrovat na případu pobaltských republik, ve kterých v první polovině roku 1988, vypukla obrovská kampaň za větší prosazení a uznání neruských národnostních práv (Burg, 1989, s. 341). V souvislosti s touto kampaní vznikala i první nezávislá národnostní hnutí, která v republikách usilovala o prosazení konkrétních požadavků, jež byly mířeny do Moskvy. Pobaltským republikám hrála do karet i podpora ze stranického vedení těchto republik, jež do jisté míry sympatizovalo s národnostními požadavky pobaltských republik. Určité demonstrace zde probíhaly již od roku 1986, díky kterým si republiky vysloužily značné ústupky ze strany

sovětského mocenského centra ve formě větší jazykových práv či limitování migrace do jednotlivých republik (Shinar, 2013, s. 60).

Estonci byli stěžejní hnací silou větších národnostních požadavků a postupně inspirovali i zbylé pobaltské státy, Litvu a Lotyšsko, kteří nezůstali dlouho pozadu a národnostní hnutí v jejich republikách pokračovalo v podobném duchu. Autorka se však více soustředí pouze na Estonsko, které považuje za jakéhosi průkopníka v národnostních otázkách. V roce 1988 požadovali Estonci větší míru ekonomické autonomie, o níž tvrdili, že povede k rychlejšímu rozvoji ve všech oblastech, což se následně projeví ve zlepšení sovětské ekonomiky (Nahaylo & Swoboda, 1990, s. 295). Jinými slovy aktivisté za národnostní otázku požadovali, aby se z Estonska stala samosprávná republika, ve které dojde k omezení byrokratické moci a dojde k posílení svobodných samosprávných orgánů (Nahaylo & Swoboda, 1990, s. 295).

Dle pobaltských disidentů byly národnostní problémy zakořeněny právě v extenzivním rozvoji pobaltských ekonomik v průběhu let, jež způsobily rozsáhlou migraci do republik (převážně ruskou), která posléze způsobila větší národnostní problémy. V návaznosti na tuto skutečnost Estonci apelovali na to, že právě ekonomická decentralizace republiky a větší míra politické a kulturní autonomie povede ke zlepšení národnostní situace v republice, v níž se Estonci nebudou muset cítit jako cizinci (Nahaylo & Swoboda, 1990, s. 296–298). I tento fakt přispěl k vytvoření Estonské lidové fronty, v dubnu 1988, jejímž hlavním úkolem byla podpora národnostní restrukturalizace Estonska. 19. všesvazový sjezd KSSS tedy pro Estonce, ale i další neruské republiky představoval hlavní zdroj naděje k adresování jejich požadavků (Doušová, n.d.)

4.2. Dopad 19. všesvazového sjezdu KSSS na národnostní menšiny

28. června 1988 započal dlouho očekávaný 19. všesvazový sjezd KSSS (19th All-Union Conference of the CPSU, 1988). Sjezdu předcházely již zmíněné etnické nepokoje, v pozadí se stále pokračujícím konfliktem o Náhorní Karabach a většími národnostními požadavky v pobaltských republikách, kde se mimo jiné již formovala nezávislá a silně nacionalistická lidová politická hnutí (Burg, 1989, s. 341).

Zmíněný sjezd byl tedy dlouho očekávaný právě z toho důvodu, že pro neruské občany představoval skvělou příležitost, jak prosadit větší národnostní požadavky a zdůraznit, že restrukturalizace a s ní spojená modernizace SSSR nejde dohromady se zachováním starých imperiálních struktur SSSR (Nahaylo & Swoboda, 1990, s. 304).

Pro Gorbačova představoval 19. všesvazový sjezd skvělou příležitostí představit po třech letech u moci jasnou národnostní politiku s jasným cílem. Avšak i navzdory narůstající národnosti krizi Sovětského svazu byla prvně představena pouze vágní rétorika vůči národnostní problematice. V průběhu 19. sjezdu se ale rozproutila otevřená debata s neruskými občany, která umožnila nabrat Gorbačovově národnostní politice jiný, nový směr. Gorbačov učinil v průběhu této otevřené debaty mnoho ústupků, což ve výsledku představovalo určitý úspěch pro neruské menšiny (Burg, 1989, s. 341; Nahaylo & Swoboda, 1990, s. 304–305). Jeden z ústupků, které Gorbačov učinil se týkalo zastoupení v komisi pro přípravu rezoluce v mezinárodních vztazích. Neruští delegáti v tomto směru požadovali na 19. všesvazovém sjezdu větší zastoupení v této komisi. Gorbačov tomuto požadavku vyhověl a dosadil více neruských představitelů do této komise, jedním z nich byl například i Janis Peters z Lotyšska (Nahaylo & Swoboda, 1990, s. 307–308).

V reakci na probíhající národnostní konflikty Gorbačov na 19. všesvazovém sjezdu KSSS prohlásil: „Stále jsme svědky národního egoismu a arogance, příživnictví a lokálnosti. Negativní jevy, které se za desetiletí nahromadily, byly dlouho přehlíženy a ignorovány a strana je řádně nevyhodnotila. Perestrojka, demokratizace a glasnost tyto jevy znovu odhalily a zároveň vytvořily podmínky pro jejich demokratické překonání“ (19th All-Union Conference of the CPSU, 1988, s. 147).

Nahromadění nespokojenosti neruských národů Gorbačov připisoval odklonu od leninistických zásad s příchodem Stalina a jejich opětovné nastolení viděl společně s reformami jako hlavní způsob, jak národnostní problémy v SSSR vyřešit (19th All-Union Conference of the CPSU, 1988, s. 147). V tomto prohlášení je zřejmý odlišný přístup vůči národnostním problémům oproti například Brežněvovi, který by nikdy otevřeně nepřiznal existenci národnostních problémů v multietnickém sovětském impériu.

Dále Gorbačov zdůrazňoval potřebu přijmout opatření, jež zajistí rozvoj a větší upevnění sovětské federace na základě demokratických zásad, nikoliv represe a násilí, jak tomu bylo po dlouhá léta. Především to mělo spočívat v rozšíření práv svazových republik a autonomních útvarů v SSSR pomocí decentralizace, která měla spočívat například v posílení samosprávnosti a odpovědnosti v hospodářské sféře, sociálním a kulturním rozvoji a ochraně životního prostředí (Nahaylo & Swoboda, 1990, s. 309).

Apelovalo se také na regulaci ekonomických vztahů mezi Moskvou a republikami či na větší politickou koordinaci a posílení spolupráce mezi republikami a ústředními institucemi. Gorbačov dal však ve svém proslovu jasně najevo, že Moskva není připravena poskytnout pobaltským státům požadovanou míru ekonomické autonomie. V tomto směru zdůraznil

důležitost internacionalismu v SSSR a dodal, že jakákoliv míra národnostní izolace povede pouze k ekonomickému a kulturnímu omezení země (Nahaylo & Swoboda, 1990, s. 304). Vytvoření jakéhosi ústředního vládního orgánu, který by se zabýval národnostními otázkami, a přijetí jakýchkoliv potřebných ústavních změn bylo také na programu rezoluce (Burg, 1989, s. 341).

Dle Nahayla & Swobody (1990, s. 309), byly výsledky 19. sjezdu KSSS pro neruské národy do jisté míry úspěšné. Nejenže se na sjezdu odehrála největší otevřená diskuse o národnostní otázce za poslední léta, ale sovětské vedení strany bylo nuceno konečně uznat potřebu změnit svou národnostní politiku a rozšířit práva neruských národů.

Avšak Gorbačovovo vyjádření na 19. sjezdu také vykazovalo přetrvávající bezradnost a vágnost Gorbačova ohledně národnostní otázky. Na jednu stranu Gorbačov na sjezdu učinil značné ústupky vůči národnostním menšinám ve formě garance vyšších národnostních práv, ale na stranu druhou jeho prohlášení pouze dočasně potlačilo národnostní napětí a selhalo zcela utišit národnostní požadavky menšin.

Je to zjevné právě na příkladu pobaltských republik, kde se sovětské ústupky ukázaly do velké míry jako neefektivní. Zdálo se, že Gorbačov a jeho vláda stále věřili, že vznikající nacionalistická hnutí v pobaltských republikách lze potlačit a utišit právě pomocí kompromisu. Toto zdání se však ukázalo jako mylné a sovětská vláda nedokázala politické požadavky pobaltských hnutí zmírnit. Národnostní požadavky se bez většího zásahu ze strany sovětského mocenského centra stále více stupňovaly, což inspirovalo i další národnostní hnutí v jiných sovětských republikách a další eskalaci v podobě národnostních konfliktů.

4.3. Kontradikce a názorový odklon

29. července 1988 dal Gorbačov výrazně najevo první značnou frustraci spojenou s národnostními menšinami, a to právě v jeho prohlášení určené stranickým lídrům, že jakákoliv forma nacionalismu a podkopávání jednoty Sovětské svazu je považováno nepřijatelné. V návaznosti na to vyzval stranické lídry k zavedení přísnějších trestů za podněcování národnostní izolace a podkopávání svazové jednoty (Nahaylo & Swoboda, 1990, s. 311). Toto prohlášení je v protikladu s prohlášením z 19. sjezdu, kde apeloval na nutnost dalšího rozvoje SSSR bez použití násilí. I přes toto prohlášení však i nadále apeluje na potřebu Sovětského svazu vymezit pravomoci Moskvy vůči republikám, jež byly Gorbačovem slíbené již na 19. konferenci KSSS.

Další odklony od jeho slibů vůči neruským menšinám na 19. zasedání se ukazují již pár týdnů po jeho konání. Projevuje se to například v rozhodnutí Gorbačova udělit větší pravomoce vojákům působícím na ministerstvu vnitra s rozkazem potlačit jakékoliv demonstrace v republikách (Nahaylo & Swoboda, 1990, s. 311). V důsledku přijetí tohoto rozhodnutí a následnému zvýšení represe a násilí se však projevuje další míra, již zmíněných, dvojitých standardů a také určitá míra kontradikce v Gorbačovově národnostní politice. Právě na kontradikcích v národnostních politikách Gorbačova je dle autorky zřetelné Gorbačovovo pokračující imperiální vedení SSSR, kde navzdory nastoleným slibům národnostním menšinám tyto sliby následně neimplementoval.

Mezi nejlepší příklady nerovnoměrné aplikace politik, na nichž je to možno demonstrovat, jsou případy Ukrajiny či Běloruska v porovnání s pobaltskými republikami, což ale nejsou jediné příklady nerovnoměrné aplikace národnostní politiky v SSSR. V různých republikách jsou uplatňována různá měřítká tolerance vůči nacionalistickým aspiracím. To znamená, že zatímco Ukrajina či Bělorusko jsou za své projevy nacionalismu tvrdě trestány a občané se setkávají se silnou represí, tak pobaltské státy a jejich nacionalistická hnutí se zintenzivňují převážně kvůli stále větší míře glasnosti a demokratizace v SSSR (Burg, 1989, s. 342). Je tedy možno tvrdit, že tyto reformy pobaltským státům výrazně pomáhají v posilování jejich suverenity a národnostního cítění (Nahaylo & Swoboda, 1990, s. 312).

Nerovnoměrná aplikace represivních praktik v SSSR byla do velké míry zapříčiněna ekonomickými důvody. Například Ukrajina byla pro Sovětský svaz až příliš ekonomicky důležitá a SSSR si její ztrátu nemohlo dovolit, a to převážně z toho důvodu, že obyvatelé Ukrajiny tvořili 19 % sovětské populace (Burg, 1989, s. 342). Další fakt, který v tom hrál roli, byl, že Ukrajina trpěla v důsledku ruské represe asi historicky nejvíce ze všech unijní republik a vzrůst nezávislého nacionalistického hnutí v ukrajinském regionu se zdál až příliš nebezpečný (Burg, 1989, s. 342).

Zdá se tedy, že Gorbačov považoval nerovnoměrnou aplikaci politik za nejlepší možné řešení, avšak jak se později ukázalo, vedlo to spíše k akumulaci národnostních požadavků utlačovaných republik, jež poté vypluly na povrch a nebylo možno je zvládnout (Nahaylo & Swoboda, 1990, s. 311–312). Zmíněná strategie způsobila i vzrůst ruského nacionalismu v pobaltských republikách, kteří volali po návratu k internacionalismu a požadovali konec izolace národů. Ukazuje se tedy, že Gorbačovova strategie, jejímž cílem bylo zmírnění napětí v SSSR pouze vedla k vytvoření dalšího národnostního problému. Druhým problémem, kterému Gorbačov posléze musel čelit byl vzrůst nacionalistických hnutí v jiných republikách,

jež se inspirovaly právě pobaltským hnutím, na něž byla aplikována tolerantnější národnostní politika (Nahaylo & Swoboda, 1990, s. 317).

Vzrůstající demonstrace v SSSR vedly k dalšímu omezování práv neruských menšin ze strany Gorbačova, čímž se opět prokazovala jeho zdráhavost a bezradnost v oblasti národnostní politiky. Omezením práv konal v protikladu s jeho tvrzením z 19. všesvazové konference, v níž apeloval na potřebu SSSR poskytnout větší míru pravomocí neruským občanům. Jedna z největších změn, které představil bylo právo Nejvyššího Sovětu SSSR zrušit právo svazových republik na vystoupení ze SSSR a také možnost zrušit rozhodnutí jejich stranických vlád (Nahaylo & Swoboda, 1990, s. 315). Přijetí tohoto rozhodnutí, by znamenalo faktické upevnění autoritativní moci centra. Tento pokus Gorbačova lze označit za snahu zvrátit jeho rozhodnutí ohledně národnostních otázek z 19. sjezdu KSSS. Tento čin byl mnohými neruskými, ale i ruskými občany považován za narušení důvěry a způsobilo to další, masové protesty po celé unii. Touha Gorbačova více upevnit autoritativní moc Moskvy v SSSR ukazuje, že i přes demokratičtější prvky přítomné v jeho politice je zřejmé, že ani Gorbačov nikdy nechtěl vládnout federativně, ale spíše imperiálně jako i všichni předešní vůdci.

Celounijní protesty donutily Moskvu navrhované ústavní změny pozměnit, avšak tento pokus prokazuje Gorbačovovu přetrvávající necitlivost a neporozumění národnostním menšinám v SSSR a jeho imperiální typ vládnutí. Jednu z posledních nadějí Gorbačova pro nastolení národnostní politiky představovalo právě dlouho očekávané a Gorbačovem čtyřikrát odkládané plénum týkající se národnostní otázky v SSSR. Dle jeho činů po 19. sjezdu lze tedy pozorovat pokračující bezradnost v řešení národnostní politiky. Na 19. sjezdu KSSS Gorbačov sice přislíbil větší pravomoce menšinám, ale jeho činy to zatím nedokazovaly.

4.4. Plénum o národnostní politice 1989 jako zdroj větších protestů

Plénum z roku 1989, jež se zabývalo národnostní otázkou SSSR, by se dalo považovat za asi nejjasnější vymezení národnostní politiky za vlády Gorbačova. Gorbačov v plénu přiznal, že v době svého nástupu k moci v roce 1985 podcenil nutnost restrukturalizace vztahů s republikami, které se v důsledku toho značně zkomplikovaly (Shinar, 2013, s. 58).

Gorbačov ve svém projevu apeloval na nutnost garantovat větší práva svazovým republikám, což dle něj následně povede i k větší míře pokroku v ekonomické a politické oblasti (Marples, 2015, s. 60). Také podotýkal, že je třeba, aby se SSSR dále vyvíjelo na dobrovolné bázi ze strany republik, protože republika nemůže být silnou, pokud absentuje i silné centrum, tj. Moskva (Marples, 2015, s. 60).

Hlavním tématem tohoto zasedání tedy bylo, jak rozdělit moc mezi centrum a periferii, přičemž centrum by disponovalo omezenou zákonnou pravomocí v politickém a ekonomickém rozvoji, společně s bezpečností a obranou. Tyto pravomoci by byly doplněny koordinací zahraniční politiky (Marples, 2015, s. 60). Svazové republiky by získaly zbývající pravomoc s možností volit vlastní samosprávu. Gorbačov také zmínil touhu nahradit současnou ústavu Brežněva, novou, více demokratickou a inovativní, ústavou (Marples, 2015, s. 60).

Avšak Gorbačov pokračoval tvrzením, že „je účelné dát ruštině status společného státního jazyka v celém SSSR“ a to kvůli udatnému zájmu všech sovětských republik (Nahaylo & Swoboda, 1990, s. 335). Tímto prohlášením se Gorbačov snažil zachovat výsadní postavení ruského obyvatelstva a zároveň uklidnit Rusy žijící v neruských oblastech. Gorbačov také podotýkal, že cílem není restrukturalizace a reformace dosavadní nastolené národnostní politiky, i když Gorbačov v podstatě žádnou neprosadil, ale pouze jakési její rozšíření a doplnění (Nahaylo & Swoboda, 1990, s. 334–336).

Gorbačovova představená strategie pro národnostní otázku byla tedy i nadále založena převážně na ústupcích a kompromisech, což je zřetelné právě na příkladu ekonomické autonomie, kterou unijní republiky požadovaly. Tento požadavek po ekonomické autonomii v sobě nesl určitou touhu po sebeurčení národů. Gorbačov tento požadavek však limitoval na jakousi formu samosprávy, o níž tvrdil, že právě samospráva jednotlivých států nejlépe definuje sebeurčení národností (Nahaylo & Swoboda, 1990, s. 335–336).

Lze tedy pozorovat, že Gorbačov sice rozšířil práva a výsady jednotlivých republik, ale jak už to pro Gorbačova byla typické mnohá prohlášení zůstala pouze vágní a pro mnohé republiky nepředstavovaly ani zdaleka takový úspěch, jaký by požadovaly. Dle mnohých disidentů, ale i ruských občanů představoval výsledek národnostního pléna pro národnostní otázky krok zpět. Dalo by se dále tvrdit, že Gorbačov stále netušil, jak národnostní problematiku v Sovětském svazu vyřešit, což vedlo k jeho pokusu o jakýsi návrat k přechodí, více centralizované, národnostní politice, v podobě porušování slibů dané národnostním menšinám. Plénem tedy národnostní menšiny pouze více pobouřilo, a ještě tentýž rok vedlo k vyhlášení pěti, dle Sovětské ústavy ilegálních, nezávislých republik, což značilo začátek konce pro Sovětský svaz.

4.5. Gorbačovovy reformy jako zdroj nacionalismu

Národnostní politika Gorbačova je propojená a jak se ukázalo do jisté míry i podřadná jeho politickým a ekonomickým reformám, na které Gorbačov kladl velký důraz. Z tohoto důvodu považuje autorka za stěžejní v poslední podkapitole analyzovat, jaký vliv měly Gorbačovovy

reformy na jeho národnostní politiku, která se v sobě nesla spousta kontradikcí, váhavosti a bezradnosti a na následný rozpad SSSR.

Ekonomická reforma představovala pro Gorbačova a jeho vládu absolutní prioritu a věnoval jí obrovskou míru pozornosti. Je to zřejmé již z jeho proslovu v roce 1985, v němž tvrdí, že „Vývoj sovětské společnosti bude rozhodujícím způsobem podmíněn kvalitativními změnami v ekonomice, jejím přechodem na koleje intenzivního růstu a všestranným zvýšením efektivnosti“ (Battle, 1988, s. 369). Jedním z hlavních cílů Gorbačovovy vlády bylo znovu rozhybat Sovětský svaz, což spočívalo v urychlení reformace hospodářského a sociálního bloku (Battle, 1988, s. 369). Tento cíl byl na plénu sovětské strany v roce 1985 označen jako „uskorenie²¹“ (Brown, 2006, s. 320). Jinými slovy bylo jeho hlavní prioritou oživit stagnující ekonomiku, kterou zapříčinila Brežněvova vláda, a hovořil o nutnosti restrukturalizace hospodářského mechanismu (Nahaylo & Swoboda, 1989, s. 231). Restrukturalizace SSSR měla vést i k zvýšení pravomocí republikových lídrů a následně tak podpořit společenskou iniciativu a tvořivost (Shinar, 2013, s. 58).

Avšak analýza jeho národnostní politiky ukázala, že neruské republiky byly stále považovány za pouze jakýsi subjekt centrální politiky, nikoliv za právoplatného člena, který je schopen přispět do rozvoje svazu stejným dílem, což vedlo k vyšším národnostním požadavkům (Shinar, 2013, s. 57).

Shinar (2013, s. 58) argumentuje, že touha Gorbačova po ekonomické reformě SSSR vedla k jeho ignoraci národnostních otázek, jejichž řešení a restrukturalizaci nepovažoval po dlouhou dobu u moci za důležité. Autorka považuje za nutné podotknout, že SSSR potřebovalo ekonomickou reformu jako sůl, ale Gorbačov však nepromyslel, jak jeho reformy ovlivní národnostní otázku SSSR a s ní spojený nacionalismus republik. Bylo to částečně způsobeno i tím, že si nebyl vědom, jak citlivé téma národnostní otázka v SSSR představuje, a to primárně kvůli jeho nezkušenosti s vládnutím v jedné z neruských republik. Dalo by se také argumentovat, že jeho imperiální vládnutí do jisté míry přispělo k jeho zanedbávání národnostních otázek. Primární prioritou impérií je vždy ekonomika, přičemž národnostní požadavky menšin jsou brány jako druhořadé, což se přesně ukazuje v Gorbačovově přístupu k národnostní politice.

Wechsler (1993, s. 35) v jeho článku argumentuje, že reformy Gorbačova vedly ke značnému vzrůstu nacionalismu v SSSR, což lze pozorovat převážně na jeho politice glasnosti. Glasnosť volala po větší otevřenosti a transparentnosti v Sovětském svazu, avšak tato politika se často

²¹ Překládá se jako urychlení.

ukázala jako nedostatečná a málo transparentní, a to právě například během černobylské katastrofy či při adresování národnostních nepokojů (Brown, 2006, s. 323). Gorbačov a členové jeho vlády tedy sice volali po větší otevřenosti veřejného života a po větší pozornosti věnované občanům ve společenském a hospodářském životě, ale i to se zdálo být pouhými hesly bez skutečného obsahu.

Avšak i když měla glasnost své nedostatky, tak rostoucí svoboda slova byla pro Gorbačova přínosem převážně kvůli tomu, že mohl otevřeně poukázat na to, co je se sovětským systémem špatně. Nicméně Gorbačov byl nucen čelit faktu, že díky glasnosti mohli poukázat na vady v sovětském systému i všichni ostatní občané SSSR a neruské utlačované národy konečně dostaly prostor svoji nespokojenost vyjádřit (Brown, 2006, s. 323). Gorbačov také nepředpokládal, že v důsledku uvolnění společenské a politické kontroly vyplave na povrch, tak obrovské množství potlačovaného nacionalistického napětí, a tento fakt se neukázal nikde více zřejmý než právě v národnostní otázce (Olcott, 1989, s. 401).

Představením glasnosti začala být větší svoboda projevu i v médiích, což vedlo k větší informovanosti občanů o sociálních, ekonomických a politických problémech uvnitř SSSR. Glasnost také sloužila jako nástroj pro prosazování práv zdola, což společně s demokratizací, vedlo k vytvoření nacionalistických hnutí, volajících po změně (Shinar, 2013, s. 59). Politika otevřeného slova ukázala i stinnou stránku Sovětského svazu, která ukázala, že ani toto impérium není bez svých chyb. Což na jednu stranu zpočátku pomohlo Gorbačovovi, který díky těmto chybám získal větší podporu v jeho reformách. Na stranu druhou by se však dalo říct, že glasnost posléze vedla i k větší polarizaci občanů, díky jejich možnosti informovat se o jejich národnostní historii, díky níž například zjistili, jak diskriminováni byli oproti ruským občanům. Jinými slovy umožnila glasnost lidem vyjádřit své národní a kulturní aspirace a vyjádřit své stížnosti.

Celková perestrojka však do určité míry přenesla moc z centra a umožnila vznik organizací zdola, což občanům zase umožnilo větší svobodu. A právě tato sovětská decentralizace spojená s odporem Gorbačova použít sílu pro zabránění nacionalistických hnutí umožnila lidem duševní i fyzickou svobodu (Wechsler, 1993, s. 35). Je třeba však podotknout, že použití síly mělo zásadní význam pro zabránění vzniku nacionalistických hnutí. A právě větší míra demokratizace s níž bylo spojeno stažení bezpečnostních složek z veřejného života a zůstalo pouhé sankcionování nezávislých politických uskupení, umožnila vytvořit politický prostor potřebný pro organizování opozičních sil (Wechsler, 1993, s. 35). Gorbačov ke konci své vlády sahá po vojenských silách na potlačení konfliktů, ale není to dostatečně efektivní, a hlavně to přichází, stejně jako celé řešení národnostní politiky, příliš pozdě.

Gorbačovova perestrojka a glasnosť tedy znovuotevřela problém národnostní otázky, což nikdo, ani sám Gorbačov, neočekával. Autorka také tvrdí, že v Gorbačovově pozdní národnostní politice lze pozorovat prvky federálního vládnutí spojené právě s větší autonomií pro jednotlivé republiky, což ale neznamená, že byl Gorbačov pro federativní. Představovalo to pouze poslední snahu Gorbačova uklidnit národnosti v impériu, které volaly po své autonomii.

Závěr

Hlavním předmětem této bakalářské diplomové práce byla analýza národnostní politiky Brežněva a Gorbačova. Cílem této práce bylo představit jejich národnostní politiky a poté zjistit, jaký dopad měly jejich přístupy na fungování mnohonárodnostního státu SSSR, resp. na jeho rozpad. V návaznosti na to autorka zodpovídala hlavní výzkumnou otázku – *Které aspekty národnostních politik Brežněva a Gorbačova vedly k oslabení a následně až k rozpadu SSSR?* Práce byla doplněna dílčími výzkumnými otázkami, jež jsou zodpovězeny níže.

Rozpad Sovětského svazu byl způsoben mnoha faktory, přičemž faktor národnostní otázky se ukázal jako jeden ze stěžejních. Jedním z aspektů Brežněvovy národnostní politiky, jež sehrál určitou roli v rozpadu SSSR byla politika stagnace. Brežněvova éra stagnace dostala sovětskou ekonomiku do recese a Gorbačov byl po jeho nástupu nucen provést reformu v Sovětském svazu. Avšak je nutno podotknout, že Brežněv nemohl tušit, že jeho politika stagnace povede k tak obrovskému zanedbání politiky ze strany Gorbačova. Brežněvova politika dualismu vedla k určitému oživení národnostního citění v SSSR, které bylo po dlouhou dobu silně potlačováno, ale právě díky jeho politice tvrdé ruky byl tohle oživení schopen zvládnout. Brežněvova politika dualismu sice dala prostor pro značný růst nacionalismu v SSSR, který byl dlouhá léta potlačován, avšak je také nutno rozlišovat mezi etnickým vědomím a etnickým nacionalismem (Wechsler, 1993, s. 34). Za Brežněva chtěly národnostní menšiny pouze vlastní jazyk a kulturu, ale nechtěly přerušit vazby se SSSR ani vlastní autonomii. Tato touha se objevila až za Gorbačova (Wechsler, 1993, s. 34).

Gorbačovovou hlavní chybou u moci byla jeho prvotní ignorance národnostní politiky na úkor prosazovaných reforem. Tento fakt společně s větší volností spojenou s jeho reformami glasnosti a demokratizace vedly k tomu, že národnostní menšiny začaly požadovat větší míru ekonomické autonomie. Národnostní politika Gorbačova byla plná nejasností, což vedlo k mnoha kontradikcím a nerovnoměrné distribuci jeho politik. Stěžejní fakt, který hrál roli v rozpadu SSSR bylo porušování jeho slibů a jeho snaha o politiku, která uspokojí všechny strany. Právě tento fakt vedl k tomu, že národnostní menšiny začaly volat po větší míře autonomie a nezávislosti na SSSR. Gorbačovovy plané sliby, do velké míry způsobily vzrůst již zmíněného etnického nacionalismu. Tyto skutečnosti společně s jeho reformami vedly ke stále většímu nepokojům mezi národnostními menšinami a moskevským centrem a ukázaly se jako jeden ze stěžejních faktorů rozpadů tohoto impéria. Brežněvova národnostní politika sice do určité míry vedla ke zvýšení etnického vědomí, ale až právě Gorbačova nejasná národnostní politika spojená s jeho reformami vedla k masovým demonstracím, touze po autonomii a

větším národnostním konfliktům, což následně figurovalo jako jeden z faktorů rozpadu Sovětského impéria.

První kapitola představila dva koncepty, tj. impérium a národnostní otázku a následně se zabývala vlivem národnostní otázky na rozpad jiných impérií. Autorka také vysvětlovala, proč lze SSSR za impérium považovat. Ukázalo se, že i přesto, že Sovětský svaz tvrdil, že je federativním orgánem, tak jeho vládnutí obsahovalo značné prvky imperialismu, a to již od úplného počátku. Tento fakt zapříčinil, že jej v žádné době jeho existence nebylo možno vést federativně, protože absentoval prvky institucionálního federativního rámce. Paradoxně fakt, že Sovětský svaz byl impériem se ukázal nejvíce zjevný až při jeho rozpadu, přesněji v období Gorbačova, kde začaly být viditelnější chyby v národnostní politice SSSR, které následně hrály jednu z klíčových rolí, proč se SSSR zhroutilo. Gorbačov se sice snažil o určitou změnu a demokratizaci ve vládnutí, nicméně to pouze přispělo k rychlejšímu rozpadu stejně jak tomu bylo např. u Britského impéria. Gorbačovova bezradnost vůči této krizi pouze potvrdila, že i on byl imperiální vládcem, který nedokázal přijít s efektivním řešením, protože jako každý vládce impéria i on byl zvyklý na centralizovanou vládu tvrdé ruky, kterou se však snažil nastolit příliš pozdě.

Druhá kapitola se soustředila na analýzu Brežněvovy národnostní politiky a autorka si zde kladla dvě dílčí výzkumné otázky: *Jaká byla národnostní politika Brežněva? Jaký vliv, pokud tedy nějaký, měla Brežněvova strategie na rozpad SSSR?* Brežněvova národnostní politika byla založena na stabilitě, intenzivní propagandě, relativním klidu v oblasti národnostních otázek, ale také stagnaci a represí. Brežněv v jeho národnostní politice prosazoval značnou formu dualismu, kdy prosazoval sblížení lidu v SSSR společně s rozvíjením vlastních národních identit. Tato politika vedla ke zvýšení národnostního citění v SSSR, které však Brežněv v 70. letech pomocí politiky rozvinutého socialismu potlačil. Období je vyznačováno intenzivnější rusifikací, konsolidací a větší centralizací Sovětského svazu, což se stalo klíčovým prvkem Brežněvovy národnostní politiky až do konce jeho vládnutí.

Politika dualismu a prosazování internacionalismu na jedné straně a myšlenka sjednocení pod ruskou politickou nadvládou na straně druhé představovalo sice pro Brežněva dobrou strategii pro udržení podpory sovětských elit, ale také se ukázala jako určitý zdroj napětí mezi neruskými menšinami. Tato politika podporovala nacionalistické subkultury, které později, za Gorbačova a při představení jeho reforem, vyvolaly značný odpor proti sovětské vládě.

Třetí kapitola se zabývá počáteční národnostní politikou Gorbačova, v níž zároveň hledá určitou korelaci s Leninovou národnostní politikou, která ji ve výsledku pomáhá porozumět právě počáteční národnostní politice Gorbačova. Autorka pracuje se dvěma výzkumnými

otázkami: *Jaká byla národnostní politika Gorbačova na počátku jeho vlády? Jaké aspekty Leninovy národnostní politiky chtěl Gorbačov převzít?* Gorbačovova politika byla do velké míry nejasná, neinovativní a diskriminace neruských menšin byla stále přítomna, ne-li více než na počátku Brežněvovy vlády. Lze také vidět spousta kontradikcí a nerovnoměrné distribuce národnostní politiky, což se později ukázalo jako stěžejní důvod pro vypuknutí národnostních konfliktů. Národnostní politika byla Gorbačovem adresována jen když apeloval na potřebu větší ekonomické integrace SSSR. Společně s užší integrací viděl i bližší soužití sovětských občanů v celé unii, avšak tento předpoklad se ukázal jako chybný. Právě toto přesvědčení korespondovalo s Leninovým učením, který byl také zastáncem tvrzení, že ekonomická integrace povede k nastolení jednotného sovětského lidu. Avšak i přes Gorbačovovu inspiraci Leninem se ukázalo, že Gorbačov konal mnohokrát v kontradikci právě s Leninovou ideologií. Je to zřetelné například právě u prosazování velkoruského šovinismu Gorbačovem, na úkor neruských občanů. Nelze také tvrdit, že Gorbačov jeho politiku kopíroval, ale spíše vycházel z jeho idejí, které se snažil modernizovat a tím nastolit vlastní národnostní politiku s prvky leninismus. Sám Gorbačov tvrdil, že i přesto, že je velkým obdivovatelem Lenina, tak nelze v 80. letech vládnout politikou, jež byla nastolena a prosazována ve 20. letech 20. století. Lze se jí inspirovat, ale je nutno ji do velké míry modernizovat a inovovat.

Čtvrtá kapitola představovala poslední část této práce, v níž autorka pokračovala v analýze Gorbačovovy národnostní politiky a analyzovala, *jak se změnila národnostní politika Gorbačova*. Poslední část této kapitoly se soustředila na to, *jaký dopad měly Gorbačovovy reformy na vzrůst nacionalismu v SSSR*. Větší národnostní nepokoje a vzrůst nacionalistického napětí ke konci roku 1988 vedly Gorbačova k nutnosti revize jeho národnostní politiky. Jednou z největších změn v jeho národnostní politice bylo to, že otevřeně přiznal, že národnostní otázky v SSSR nejsou vyřešeny a apeloval na nutnost jejich revize. Gorbačovova pozdní národnostní politika by se dala popsat jako tolerantní, liberálnější, ale také vágní. Gorbačova ignorance a určitá míra nepochopení neruských menšin se zasloužila o to, že Gorbačov žil po dlouhou dobu v přesvědčení, že národnostní politika může být aplikována po celém SSSR univerzálně, což se ukázalo jako nemožné. Tuto chybnou domněnku se posléze snažil napravit, avšak politika dvojího metru, jako i celá národnostní politika, byla nastolena příliš pozdě a vedla spíše ke zhoršení situace, a nakonec také k pádu SSSR. Gorbačov tedy prosazoval politiku založenou na kompromisu, kooperaci a touze po restrukturalizaci. Nicméně jeho politika byla doprovázena i kontradikcemi, porušenými sliby a váhavostí.

Cílem Gorbačovových reforem bylo restrukturalizovat, modernizovat a demokratizovat SSSR, avšak právě v důsledku těchto reforem byla národnostní politika značně zanedbávána a

přehlížena. Největší vliv na jeho národnostní politiku představovala glasnost, která zapříčinila větší informovanost občanů v SSSR, což vedlo k větší viditelnosti sociálních, politických a ekonomických problémů v SSSR. Tento fakt společně s větší demokratizací vedl k nárůstu nacionalismu a nacionalistických politických hnutí, která usilovala o větší národnostní práva.

Demokratizace za Gorbačova se zasloužila o větší míru volnosti v podobě odstranění násilí a represe v SSSR, což poskytlo občanům větší formu svobody a tím pádem se nebáli vyjádřit svůj názor. S reformami byla spojena i značná decentralizace Sovětského svazu, která způsobila větší nárůst masových demonstrací a vzniků politických hnutí zdola. Gorbačovovy reformy do určité míry demokratizovaly Sovětský svaz, což vedlo k většímu nárůstu nacionalismu. Gorbačovova lhostejnost vůči národnostní politice se v tomto důsledku ukázala jako fatální, protože v důsledku demokratizace SSSR přišla značná vlna nacionalismu, která bez jasně stanovené politiky s jasnými pravidly nikdy nemohla fungovat.

Prostor pro budoucí výzkum vidí autorka převážně v analýze národnostní politiky Brežněva. Při hledání relevantních textů a článků zabývajících se národnostními politikami SSSR autorka častokrát narážela na určité zanedbání Brežněvovy éry na úkor jiných lídrů, převážně Gorbačova.

Za problémy a limity této práce považuje autorka nemožnost využít i ruské zdroje zabývající se touto problematikou, a to kvůli autorčině neznalosti ruského jazyka. Jako užitečné by se to ukázalo převážně při práci s primárními zdroji či například při hledání sovětských statistik.

Literatura, která byla v práci využita, se ukázala jako vhodná a relevantní k tématu a dopomohla autorce zodpovědět všechny výzkumné otázky.

Seznam pramenů a literatury

19th All-Union Conference of the CPSU. (1988). Dostupné z <https://www.marxists.org/history/ussr/cpsu/party-conferences/19th-all-union-conference-cpsu.pdf>

23rd Congress of the CPSU. (1966). Dostupné z <https://www.marxists.org/history/ussr/government/party-congress/23rd/23rdcongresscpsu.pdf>

24th Congress of the CPSU. (1971). Dostupné z <https://www.marxists.org/history/ussr/government/party-congress/24th/24thcongresscpsu.pdf>

Battle, J. M. (1988). Uskorenie, Glasnost' and Perestroika: The Pattern of Reform under Gorbachev. *Soviet Studies*, 40(3), 367–384. <http://www.jstor.org/stable/151659>

Baum, D., & Gojová, A. (Eds.). (2014). *VÝZKUMNÉ METODY V SOCIÁLNÍ PRÁCI*. Ostravská univerzita v Ostravě.

Brezhnev, L. (1964). *47th Anniversary of the October Revolution*. Dostupné z <https://www.marxists.org/archive/brezhnev/1964/47th-Anniversary-October-Revolution.pdf>

Brinton, C. (1965). *The Anatomy of Revolution* (3rd). Prentice Hall.

Fellner, F., Zöllner, E., Kirby, G. H., Roider, K. A., Holzner, L., Leichter, O., Stadler, K. R., & Wagnleitner, R. F. (2023, December 1). *Austria*. Encyclopedia Britannica. Dostupné z <https://www.britannica.com/place/Austria>

Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2023a, August 28). *Akkad*. Encyclopedia Britannica. Dostupné z <https://www.britannica.com/place/Akkad>

Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2023b, November 6). *Leonid Brezhnev*. Encyclopedia Britannica. Dostupné z <https://www.britannica.com/biography/Leonid-Ilich-Brezhnev>

Brown, A. (2006). The Gorbachev era. In R. G. Suny (Ed.), *The Cambridge History of Russia* (pp. 316–352). Cambridge University Press.

Burg, S. L. (1989). The Soviet Union's Nationalities Question. *Current History*, 88(540), 341–362. <http://www.jstor.org/stable/45316249>

CIVILNET. (2023, July 18). *Dominic Lieven: Collapse of an empire often has dire consequences* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=z5UgSCqT5HU>

Conflict in the Soviet Union: The Untold Story of the Clashes in Kazakhstan. (1990). Human Rights Watch. Retrieved November 11, 2023, from <https://www.hrw.org/reports/KAZAK90O.pdf>

CONSTITUTION (FUNDAMENTAL LAW) OF THE UNION OF SOVIET SOCIALIST REPUBLICS. (1977). Dostupné z

<https://www.marxists.org/history/ussr/government/constitution/1977/constitution-ussr-1977.pdf>

Curry, B. (2019, July 4). *Marxists and the national question*. National Question. Dostupné z <https://www.marxist.com/marxists-and-the-national-question.htm>

De Stefano, C. (2023). At Any Cost. Gorbachev, the National Question, and His Struggle to Prevent the Country's Disintegration. *Russian History*, 49(2-4), 146-167. <https://doi.org/10.30965/18763316-12340045>

Doušová, I. (n.d.). 3. 4. – *Založení Estonské lidové fronty*. Skandinávský dům. Dostupné z <https://www.skandinavskydum.cz/13-4-zalozeni-estonske-lidove-fronty/>

Dresen, F. J. (n.d.). *Immigration, Emigration, and Empire: Population Politics in Imperial and Revolutionary Russia*. Wilson Center. Dostupné z <https://www.wilsoncenter.org/publication/immigration-emigration-and-empire-population-politics-imperial-and-revolutionary-russia>

Fowkes, B. (2002). The National Question in the Soviet Union under Leonid Brezhnev: Policy and Response. In E. Bacon & M. Sandle, *Brezhnev reconsidered* (pp. 68–89). Palgrave Macmillan.

Gaidar, Y. (2007). *Collapse of an Empire: Lessons for Modern Russia*. Dostupné z <https://www.brookings.edu/books/collapse-of-an-empire/>

Gleason, G. (1990). Lenin, Gorbachev, and “National-Statehood”: Can Leninism Countenance the New Soviet Federal Order? *Studies in Soviet Thought*, 40(1/3), 137–158. <http://www.jstor.org/stable/20100542>

Gorbachev, M. (1987). *PERESTROIKA: New Thinking for Our Country and the World*. Harper & Row. Publishers.

Gorbachev, M. S. (1986). *Political Report of the CPSU Central Committee to the 27th Party Congress*. Novosti Press Agency Publishing House.

Gorlizki, Y. (2010). Too Much Trust: Regional Party Leaders and Local Political Networks under Brezhnev. *Slavic Review*, 69(3), 676–700. <http://www.jstor.org/stable/25746277>

Hiers, W., & Wimmer, A. (Eds.). (2013). Is nationalism the cause or consequence of the end of empire? In J. A. Hall & S. Malešević, *Nationalism and War* (pp. 212–254). Cambridge University Press.

Keep, J. L. H. (2002). *Last of the Empires: A history of the USSR, 1945–1991* (3rd). Oxford University Press.

Kennedy, P. (1989). *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*. Vintage Books.

Kobets, S. (2014). "O Ukraine, our Soviet Land!" by Petro Shelest. Mitacs. Dostupné z https://www.academia.edu/5302640/_O_Ukraine_our_Soviet_Land_by_Petro_Shelest

Korenizatsiya. (n.d.). DBpedia. Dostupné z <https://dbpedia.org/page/Korenizatsiya>

Lapidus, G. W. (1984). The Nationality Question and the Soviet System. *Proceedings of the Academy of Political Science*, 35(3), 98–112. <https://doi.org/10.2307/1174120>

Lapidus, G. W. (1989). Gorbachev's nationalities problem. *Foreign Affairs*, 68(4), 92. <https://doi.org/10.2307/20044111>

Lee, G. (1986). *Protesting Students Riot in Soviet Central Asia*. The Washington Post. Dostupné z <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1986/12/19/protesting-students-riot-in-soviet-central-asia/37f33e40-7a0f-4b80-9778-81395a8457ea/>

Lenin, V. (2004). *Lenin: Theses on the national question*. Dostupné z <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1913/jun/30.htm>

Lenin, V. (n.d.). *Lenin: Imperialism and the Split in Socialism*. Dostupné z <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1916/oct/x01.htm>

Lieven, D. (2001). *Empire: The Russian Empire and Its Rivals*. Yale University Press.

Marples, D. R. (2004). *The Collapse of the Soviet Union, 1985–1991*. Routledge.

Martin, T. (2001). *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923-1939*. Cornell University Press.

McIntosh, M. A. (Ed.). (2019). "Divide et Impera": A History of "Divide and Rule". Brewminate: A Bold Blend of News and Ideas. Dostupné z <https://brewminate.com/divide-et-impera-a-history-of-divide-and-rule/>.

Mrázková, N. (2021). *Židovská emigrace z SSSR do Izraele v 60. a 70. letech 20 století* (Bakalářská práce). Dostupné z <https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/127117/130304617.pdf?sequence=1>

Nahaylo, B., & Swoboda, V. (1990). *Soviet Disunion: A History of the Nationalities Problem in the USSR*. Free Press.

Nationalism Quotes. (n.d.). BrainyQuote. Dostupné z <https://www.brainyquote.com/topics/nationalism-quotes>

Olcott, M. B. (1989). GORBACHEV'S NATIONAL DILEMMA. *Journal of International Affairs*, 42(2), 399–421. <http://www.jstor.org/stable/24357026>

Pike, J. (n.d.). *Brezhnev - Stability of Cadres*. GlobalSecurity.org. Dostupné z <https://www.globalsecurity.org/military/world/russia/brezhnev-stability-of-cadres.htm>

Ramet, P. (1978). MIGRATION AND NATIONALITY POLICY IN SOVIET CENTRAL ASIA. *Humboldt Journal of Social Relations*, 6(1), 79–101. <http://www.jstor.org/stable/23261898>

Roberts, J. A. (2014). *The Anti-Imperialist Empire: Soviet Nationality Policies under Brezhnev* [Dissertation thesis, West Virginia University]. Dostupné z <https://core.ac.uk/download/pdf/230483213.pdf>

Sewell, R. (2005, July 11). *Lenin on the national question*. National Question. Dostupné z <https://www.marxist.com/lenin-national-question160604.htm>

Sheikh, A. T. (1985). THE IDEOLOGICAL FOUNDATIONS OF SOVIET THIRD WORLD POLICY: A Study of Brezhnev Era (1964-82). *Strategic Studies*, 8(2), 53–69. <http://www.jstor.org/stable/45182320>

Shinar, C. (2013). The role of the national Problem in the disintegration of the Soviet Union. *European Review*, 21(1), 56–69. <https://doi.org/10.1017/s1062798712000257>

Siegelbaum, L. (2016). *Gorbachev and Nationalism*. Seventeen Moments in Soviet History. Retrieved November 9, 2023, from <https://soviethistory.msu.edu/1985-2/gorbachev-and-nationalism/>

Soviet Constitution of 1936. (1936). Dostupné z <https://www.marxists.org/history/ussr/government/constitution/1936/1936-constitution.pdf>

Soviet Policy on Nationalities, 1920s–1930s. (n.d.). The University of Chicago Library. Dostupné z <https://www.lib.uchicago.edu/collex/exhibits/soviet-imaginary/socialism-nations/soviet-policy-nationalities-1920s-1930s/>

Stalin, J. (1929). *The national question and Leninism*. STARS. Dostupné z https://stars.library.ucf.edu/prism/286/?utm_source=stars.library.ucf.edu%2Fprism%2F286&utm_medium=PDF&utm_campaign=PDFCoverPages

Stalin. (1936, December 5). *Constitution (Fundamental law) of the Union of Soviet Socialist Republics*. Dostupné z <https://www.marxists.org/reference/archive/stalin/works/1936/12/05.htm>

Tuminez, A. S. (2003). Nationalism, Ethnic Pressures, and the Breakup of the Soviet Union. *Journal of Cold War Studies*, 5(4), 81–136. <https://www.jstor.org/stable/26925339>

Vítková, H. (2016). *Bolševická národnostní politika ve 20. letech 20. století* (Bakalářská práce). Dostupné z https://dspace5.zcu.cz/bitstream/11025/24880/1/Hana_Vitkova_bakalarska_prace.pdf

Vseviiov, D. (2019 10). *Historian: the attitude towards the october coup of 1917 is determined by its grave consequences*. Communist Crimes. Dostupné z

<https://communistcrimes.org/en/historian-attitude-towards-october-coup-1917-determined-its-grave-consequences>

Vykoukal, J., Litera, B., & Tejchman, M. (2000). *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989*. Libri.

Wechsler, A. (1993). The emergence of nationalism under Gorbachev. *Journal of Politics & Society*, 5(1), 33–36. <https://doi.org/10.7916/d8q23x7p>

WRIGHT, M. F. (1974). THE NATIONAL QUESTION: A MARXIST CRITIQUE. *The Black Scholar*, 5(5), 43–53. <http://www.jstor.org/stable/41066304>

Zaslavsky, V. (1994). *The Neo-Stalinist State: Class, Ethnicity, and Consensus in Soviet Society* (2nd). M.E. Sharpe.

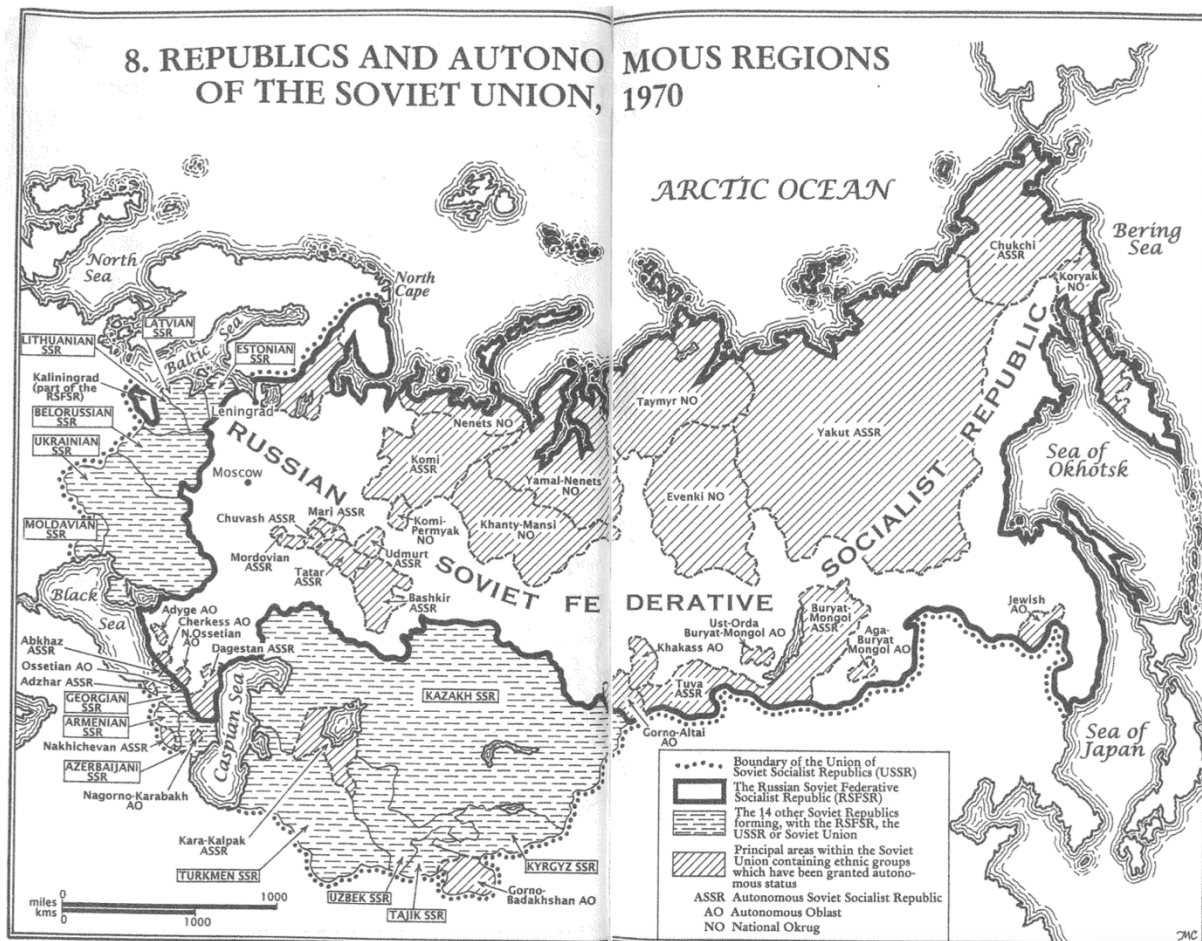
Zdařil, J. (2012). *ROZPAD SSSR A JEHO DŮSLEDKY* (Diplomová práce). Dostupné z https://theses.cz/id/8y6n6w/Diplomov_prece-Jan_Zdail.pdf

Zisserman-Brodsky, D. (2003). *Constructing Ethnopolitics in the Soviet Union: Samizdat, Deprivation, and the Rise of Ethnic Nationalism*. Palgrave Macmillan.

Zubok, V. M. (2021). *Collapse: The Fall of the Soviet Union*. Yale University Press.

Přílohy

Příloha č. 1 – Mapa Sovětského svazu za vlády Brežněva z roku 1970

Zdroj: Lieven, D. (2001). Empire: The Russian Empire and Its Rivals. Yale University Press.

Příloha č. 2 – Mapa Sovětského svazu za vlády Gorbačova z roku 1990

Zdroj: Zubok, V. M. (2021). *Collapse: The Fall of the Soviet Union*. Yale University Press.

Abstrakt

Bakalářská diplomová práce si klade za cíl analyzovat národnostní politiky Brežněva a Gorbačova a následně zjistit, jaké dopady měly jejich přístupy na fungování mnohonárodnostního státu, resp. na jeho rozpad. Práce je členěna do čtyř kapitol, přičemž první se soustředí na to, jaký vliv měly národnostní politiky na rozpad jiných multietnických impérií a jakým způsobem přistupovali vládcí k řešení národnostních otázek uvnitř impérií. Kromě toho se v kapitole zabývá důvody, které vysvětlují, proč byl Sovětský svaz fakticky impériem a nikoliv federací. Druhá kapitola se soustředí na analýzu Brežněvovy národnostní politiky a na její potenciální aspekty, jež mohly sehrát v rozpadu SSSR značnou roli. Třetí sekce se soustředí na analýzu národnostní politiky Gorbačova v letech 1985–1988, v níž se zabývá převážně jeho přístupem k národnostním otázkám v počátcích své vlády. Mimo jiné kapitola zmiňuje i Leninovo učení a komparuje jej ke Gorbačovovu pojetí leninismu, které přetransformoval do určité modernější a více demokratické verze. Náplní poslední kapitoly je Gorbačovova národnostní politika v posledních letech u moci, tj. 1988–1991. Jádrem kapitoly tvoří Gorbačovova snaha o redefinici národnostní politiky Sovětského svazu a snaha o řešení vzrůstajících národnostních problémů. Reformy a jejich vliv na vrůstající nacionalismus uvnitř Sovětského svazu představuje poslední část této kapitoly i celé práce.

Klíčová slova: národnostní otázka, národnostní politika, Brežněv, Gorbačov, SSSR, rozpad SSSR, etnické problémy

Abstract

This bachelor thesis aims to analyse the nationality policies of Brezhnev and Gorbachev and subsequently consider if they possessed any significant role in the demise of the USSR. The work is divided into four chapters, with the first one focusing on nationality policies of other multi-ethnic empires throughout history. It also considers the role of the rulers and describes their approach towards nationality policies. Lastly, the chapter explains why the USSR was an empire and not a federation, as the Soviets called it. The second chapter is all about Brezhnev's nationality policy and how his approach towards nationality policy may have potentially influenced the fall of the USSR. Chapter three describes Gorbachev's understanding of the nationality question throughout the years 1985–1988. Besides that, the chapter focuses on Lenin's approach towards nationality policy and afterwards compares it to Gorbachev's more modernised one. The redefinition of Gorbachev's nationality policy and his attempt to solve the nationality questions in the USSR during 1988–1991 is the main focus of the last chapter. However, the effect of Gorbachev's reforms on the rising nationalism in the USSR is also considered in this chapter.

Key words: nationality question, nationality policy, Brezhnev, Gorbachev, USSR, the dissolution of the USSR, ethnic problems